

บทที่ 4

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไช้ ตำบลคันไช้ อำเภอดุสิต จังหวัดพิษณุโลก เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไช้ นั้นจะทำการวิเคราะห์เป็น 4 ประเด็นดังนี้

1. สภาพโดยทั่วไปโครงสร้างของชุมชน
2. ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน
3. ด้านค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชน
4. สภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้
5. พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมบ้านคันไช้

1. สภาพโดยทั่วไปโครงสร้างของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านคันไช้

จากการรวบรวมประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านคันไช้นั้นพบว่า บ้านคันไช้ สันนิษฐานว่าตั้งกันมานานกว่า 200 ปีแล้ว ชื่อเดิมว่าบ้านทรายทอง (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550) จากคำบอกเล่าของนายถม (จุ่น) ปลื้มสุข อายุ 76 ปี และจากบุคคลที่เล่าสืบต่อกันมาว่า ชื่อบ้านทรายทอง มีเรื่องเล่าเป็นนิทานพื้นบ้านดังนี้ “ในสมัยโบราณมีผู้หญิงนางหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นมเหสีของพระร่วงได้เดินทางมาพร้อมข้าทาสบริวารโดยนางขี่ช้างพลายมา ต่อมาช้างพลายเชือก

นั้นตกมัน สัตตนางตกจากหลังช้าง และช้างก็วิ่งเตลิดหนีไป นางพร้อมบริวารก็ตามช้างไป แล้วข้ามแม่น้ำ ตรงที่นางข้ามนั้นเรียกว่า นางข้าม ต่อมาเพี้ยนเป็น นามขาม ในปัจจุบัน พอมาถึงแก่งแห่งหนึ่งบริวารของนาง ได้จูงนางข้ามไปจึงเรียกพื้นที่ตรงนั้นว่า แก่งจูงนาง ซึ่งพื้นมีตรงนั้นอยู่ใกล้เคียงกับบ้านคันไช้ในปัจจุบัน”

ส่วนช้างพลายเชือกนั้นได้หยุดอยู่ที่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกพื้นที่ตรงนั้นว่า พลายดัก ซึ่งต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น บ้านไผ่ดัก (อยู่ในเขตตำบลสวนเมี่ยง อำเภอชาติตระการ) และช้างเชือกนั้นก็เตลิดต่อไปและมาหยุดไช้ทางแดงดิน ชาวบ้านเรียกป่าบริเวณนั้นว่า ไปรงช้างแดง ต่อมาคือบ้านห้วยช้างแดง และช้างนั้นก็ไปถึงบ้านป่าแดงช้างไห้ (บ้านป่าแดงในปัจจุบัน) จึงย้อนกลับมาหยุดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งเป็นเวลานานมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า หมู่บ้านทรงทราย หรือ บ้านทรายทรง ซึ่งต่อมาเพี้ยนเป็นหมู่บ้าน หมู่บ้านคันไช้ ในปัจจุบัน

ฝ่ายนางนั้นพร้อมบริวารเมื่อตามช้างมาใกล้กับหมู่บ้านคันไช้ได้อลงใช้มีดดาบฟันหินขาดเป็นท่อนๆ ประมาณ 3 ท่อน (ซึ่งปรากฏให้เห็นได้อยู่บนเขาใกล้กับหมู่บ้านคันไช้) พื้นที่ตรงนั้นชาวบ้านเรียกว่า หินลงดาบ นางได้เดินทางต่อมาและถูกงูเห่ากัด นางได้ใช้มีดฟันงูเห่าจนตาย และนางได้เสียชีวิตในเวลาต่อมา ข้าทาสบริวารได้นำนางใส่โลงไว้ (ต่อมาโลงนั้นกลายเป็นหินและบนโลงศพนั้นปรากฏรูปหินแมลงวันทองเกาะอยู่ และมีเรื่องเล่าว่าผู้มีบุญหรือผู้ที่หลงป่าเท่านั้นที่จะพบเห็นได้) ชาวบ้านเรียกพื้นที่ตรงนั้นว่า หินโลงนาง อยู่บริเวณภูเขาในเขตหมู่บ้านคันไช้

ผู้สูงอายุบางท่านก็เล่าประวัติความเป็นมาของชุมชนคันไช้ให้ฟังว่า (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550) ตำบลคันไช้ เดิมมีชื่อเรียกว่า "คันทรง" ตามชื่อหญิงสาวที่มาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้าน ซึ่งต่อมาแปรเปลี่ยนเรียกชื่อเป็น "คันไช้" และเรียกชื่อมาจนถึงปัจจุบันชุมชนคันไช้ ซึ่งตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลคันไช้ อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก จากการสัมภาษณ์ผู้นำในหมู่บ้าน รวมทั้งผู้รู้และบุคคลที่เคารพนับถือในหมู่บ้าน เกี่ยวกับความเป็นมาของหมู่บ้านทำให้ทราบว่า ชุมชนคันไช้ตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านปี พ.ศ. 2461 โดยราษฎรกลุ่มแรกเป็นคนท้องถิ่น และบางส่วนจากหมู่บ้านใกล้เคียง และจากจังหวัดอื่น ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานเพื่อหาที่ทำกินและเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากพื้นที่เป็นที่ลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์จึงมีราษฎรจากที่อื่นอพยพเข้ามาอยู่จำนวนมากขึ้น ในราวปี พ.ศ. 2541 ราษฎรจากจังหวัด แพร่ น่าน สุโขทัย อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มเติม

บ้านคันไช้ มีการจัดตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มเป็นกระจุกอยู่ร่วมกันบนพื้นที่ประมาณ 2,400 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ราบกว้าง ลักษณะดินโดยทั่วไปเป็นดินร่วนปนทราย ซึ่งค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ มีภูเขาลาดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีภูเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของหมู่บ้าน คือ แม่น้ำแควน้อย น้ำตกแก่งเจ็ดแคว ซึ่งมีน้ำไหลตลอดปี และส่วนใหญ่เป็นคนเมืองหรือไทยวนที่อพยพเข้ามาพร้อม ๆ กัน โดยส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องกัน ทำให้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้นระหว่างคนในชุมชน การจัดระบบในหมู่บ้านมีทั้งระบบเครือญาติ และระบบการปกครองตามระบบราชการ ราษฎรคันไช้ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดประจำหมู่บ้านคือ วัดคันไช้วนาราม เริ่มสร้างเมื่อปี 2491 เริ่มแรกเป็นเพียงสำนักสงฆ์เล็ก ๆ

มรดกทางธรรมชาติ

จากการรวบรวมข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550) มีดังนี้

น้ำตกแก่งโจน เป็นน้ำตกที่เกิดจากหินลดหลั่นกันในระดับต่ำวางลำน้ำแควน้อยอยู่ มีสภาพเป็นธรรมชาติที่สวยงาม ห่างจากหมู่บ้านคันไช้ประมาณ 2 กิโลเมตร ปัจจุบันเมื่อมีโครงการสร้างเขื่อนแควน้อย เส้นทางเดินทางเปลี่ยนไปเพราะต้องใช้ในการขนส่งน้ำสำหรับสร้างเขื่อนจึงไม่ค่อยมีคนไปเที่ยว

ผาพรานเกิด เป็นหน้าผาลักษณะสูงชันและสวยงาม อยู่ท่ามกลางภูเขาและป่าไม้ ปัจจุบันไม่ใช่เป็นแหล่งท่องเที่ยว อยู่ห่างจากหมู่บ้านคันไช้ประมาณ 8 กิโลเมตร

ถ้ำเขาชะเตียน อยู่กลางป่าจากหมู่บ้านคันไช้ประมาณ 5 กิโลเมตร มีลำห้วยไหลผ่านหน้าถ้ำ เป็นถ้ำขนาดเล็ก ต้องคลานเข้าไป ปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนจึงถูกขุดและสร้างเขื่อนแทน

หินรูปงูเห่า อยู่ในบริเวณภูเขาชะเตียน ปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนจึงถูกขุดและสร้างเขื่อนแทน

ปูล้ำ เป็นปูล้ำเขาค่ายปูล้ำสองแคว

แม่น้ำแควน้อย เป็นแม่น้ำสายหลักในการดำรงชีวิตปัจจุบันกำลังสร้างเขื่อนแควน้อยกักน้ำไว้ใช้

มรดกทางวัฒนธรรม

จากการรวบรวมข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550) มีดังนี้

วัดคันไ้วนาราม ตั้งอยู่เลขที่ 114 บ้านคันไ้หมู่ที่ 1 ตำบลคันไ้ อำเภอบัวสัก จังหวัดพิษณุโลก สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีเนื้อที่ 6 ไร่ 1 งาน 45 ตารางวา ทิศเหนือยาว 2 เส้น ทิศทางสาธารณะ ทิศใต้ยาว 4 เส้น 6 วา ทิศล้าห้วย ทิศตะวันออกยาว 1 เส้น 10 วา ติดกับที่ดินของ นายอนันต์ ผัดนาเมือง ทิศตะวันตกยาว 1 เส้น 10 วา ติดกับทางสาธารณะ สภาพพื้นที่ที่ตั้งวัดเป็นพื้นที่ราบ สร้างประมาณ พ.ศ. 2486 พระรูปแรกของวัด ได้แก่ พระเอี้ย

โรงเรียนวัดคันไ้ เดิมใช้ศาลาวัด ต่อมาได้รับความร่วมมือกับครูใหญ่ ผู้ใหญ่บ้านและราษฎรรวบรวมวัสดุและกำลังเพื่อก่อสร้างอาคารเรียน

ในปี พ.ศ. 2523 ได้ทำการก่อสร้างอาคารหลังใหม่โดยได้จับจองที่ป่าสงวนเป็นพื้นที่ทั้งหมด 18 ไร่ ได้รับงบประมาณจากทางราชการเป็นอาคารเรียนแบบ ป1 ฉ. จำนวน 3 ห้องเรียน ปี พ.ศ. 2524 ได้สร้างอาคารเรียนต่อเติมอีก 2 ห้องเรียน ปี พ.ศ. 2525 ได้รับงบประมาณต่อเติมห้องเรียนเพิ่มอีก 1 ห้องเรียนปี พ.ศ. 2533 ได้รับงบประมาณจากทางราชการสร้างอาคารอเนกประสงค์ 1 หลัง ปี พ.ศ. 2534 ได้รื้อย้ายบ้านพักครูจากในเขตวัดมาสร้างไว้ในโรงเรียนปัจจุบันได้ทำการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

ภาษา

ชาวบ้านคันไ้ใช้ภาษาถิ่นมีสำเนียงเสียงคล้ายภาคอีสาน

ศิลปหัตถกรรมและงานช่างท้องถิ่น

จากการรวบรวมข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550) มีดังนี้

การขุดครกจากต้นไม้ใหญ่ ในสมัยก่อนใช้ตำข้าวเปลือก ใช้ไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้สัก

การขุดเรือ ในสมัยก่อนใช้เรือในการเดินทาง ปัจจุบันมีหลงเหลืออยู่บ้างแต่ไม่มีการขุดเรือใช้แล้วเพราะต้นไม้ใหญ่ๆ ถูกตัดนำมาสร้างบ้านจึงไม่มีต้นไม้ใหญ่ให้ขุดทำเรือ

การจักสานเครื่องใช้จากไม้ไผ่ เช่น กระโล่ กระด้ง ตะกร้า ตะแกรง สุ่มไก่

การแกะสลักไม้เป็นเครื่องใช้ในบ้านและประกอบเป็นเฟอร์นิเจอร์

ศาสนพิธี

นอกจากในชุมชนบ้านคันไ้ ยังมีศาสนพิธี ซึ่งได้แก่ การทำบุญตักบาตรในวันพระและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทอดกฐินและทอดผ้าป่า และการประกอบพิธีในงานมงคลและอวมงคล ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เคยดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงกระทั่งปัจจุบัน

ความเชื่อ

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้าน เล่าให้ฟังว่า ความเชื่อในชุมชนบ้านคันไ้ (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550) นั้นเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับการกิน เช่น ถ้ากำลังตั้งครรภ์อยู่ห้ามกินชะอมเพราะมีความเชื่อว่าถ้ากินแล้วจะทำให้เด็กในท้องแท้งตายได้ ห้ามเย็บผ้าเพราะจะทำให้เข็มแทงท้องแตกตายได้ เมื่อคลอดแล้วไม่ให้กินอะไรนอกจากปลาเค็มไม่ให้กินของคาวเพราะจะทำให้หมดลูกไม่แห้งและอาจเสียชีวิตได้ รวมถึงความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณ ผี เช่น ผีบ้านผีเรือน ผีปอบ ผีกะ ผีเร่ร่อน ให้เคารพและเลี้ยงดู หรือหลีกเลี่ยงที่จะพบเจอ หรือเช่นไร้วเมื่อเกิดเจ็บป่วยไม่สบาย

ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้าน เล่าให้ฟังว่าขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นของบ้านคันไช้ มีดังนี้ (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550)

ประเพณีสงกรานต์ มีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ ลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดกลับบ้าน เพื่อกราบผู้ใหญ่และเล่นน้ำเพื่อความสนุกสนาน ปัจจุบันลดน้อยลงเพราะไปเที่ยวที่อื่นกันมาก

งานแห่เทียนจำนำพรรษา ปัจจุบันได้จัดงานตามสภาพของเศรษฐกิจไม่ยิ่งใหญ่เหมือนสมัยก่อนแต่ก็ยังคงคุณค่าทางวัฒนธรรมเอาไว้

งานวันขึ้นปีใหม่ ลูกหลานจะกลับบ้านเพื่อพบพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ขอพรถือเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

ประเพณีเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวยังคงมีการลงแขกเกี่ยวข้าวแต่น้อยลงส่วนมากจะเป็นการรับจ้างเป็นรายวัน ปัจจุบันลดน้อยลงเพราะใช้รถเกี่ยวข้าวออกมาเป็นเมล็ดข้าวแทนการนวดข้าว

ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีท้องถิ่น

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้าน เล่าให้ฟังว่าภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีท้องถิ่นของบ้านคันไช้ มีดังนี้ (มาลัย แก้ววิเศษ, 23 กรกฎาคม 2550) คือ การจักสานเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ตะกร้า กระโล่ กระด้ง เครื่องมือจับสัตว์ การแกะสลักไม้เป็นเครื่องใช้ในบ้าน และการทำเฟอร์นิเจอร์ โดยชุมชนบ้านคันไช้ได้มีการจัดทำเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้กันภายในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ที่ใช้ภายในครัวเรือนหรือเครื่องมือที่ใช้ในการประกอบอาชีพ และสามารถผลิตขึ้นมาเป็นสินค้าในการจำหน่ายจึงทำให้มีรายได้เข้าสู่ครัวเรือน โดยได้รับความรู้จากภูมิปัญญาพื้นบ้านและการสรรหาวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น การจักสานเครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ตะกร้า กระโล่ กระด้ง เครื่องมือจับสัตว์ การแกะสลักไม้เป็นเครื่องใช้ในบ้าน การทำเฟอร์นิเจอร์ เป็นต้น

สิ่งสำคัญคู่บ้าน คือ วัดคันไช้วนาราม

แหล่งโบราณคดี

จากการรวบรวมข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550) ได้แก่

แหล่งโบราณคดีไไร่ยายผิว กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 อยู่ในบริเวณบ้านห้วยสัก หมู่ที่ 1 ตำบลคันไช้ อำเภอดงขี้เหล็ก จังหวัดพิษณุโลก เส้นทางไปยังแหล่งโบราณคดีเป็นทางเดินเท้าเข้าพื้นที่ทำการเกษตร ปัจจุบันติดถนนทางด้านทิศเหนือของพื้นที่การสร้างอาคารบ้านพักเจ้าหน้าที่โครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สภาพพื้นที่บริเวณแหล่งโบราณคดีมีลักษณะเป็นเนินเขาเตี้ยๆ ลาดเอียงจากทิศตะวันตกลงไปทางทิศตะวันออกและมีร่องน้ำธรรมชาติที่ไหลเฉพาะฤดูฝนช่วงกลางเนินมีต้นไม้ขนาดใหญ่และไผ่รวกกระจายไม่หนาแน่นมากนักห่างออกไปทางด้านทิศตะวันออกประมาณ 200 เมตร จะมีลำห้วยสักซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติที่ไหลตลอดทั้งปี

สภาพพื้นที่ในปัจจุบันถูกถากถางเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร (ปลูกมันสำปะหลัง) และเนื่องจากพื้นที่ถูกเวนคืนจากการสร้างเขื่อนแควน้อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงมีการใช้รถแทรกเตอร์ปรับพื้นที่เพื่อทำการก่อสร้างถนน จากการสอบถามชาวบ้านทราบว่าลักษณะป่าบริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นป่าเบญจพรรณ

วัตถุโบราณที่พบ เป็นเศษภาชนะดินเผา เนื้อดินผิวเรียบ สีน้ำตาล และเศษเครื่องถ้วยจีนเขียนสีน้ำเงินได้เคลือบใส และเขียนสีเขียวแดง เป็นรูปดอกไม้้นอกเคลือบ นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านห้วยสักพบขันทองเหลือง ขนาดใหญ่ 2 ใบ

สภาพทั่วไปของชุมชน

ประชากร: จำนวน 95 ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น 4,766 คน แยกเป็นชาย 3,276 คน แยกเป็นหญิง 3,230 คน มีจำนวนครัวเรือน 1,400 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก, 2549)

ลักษณะภูมิศาสตร์

ที่ตั้ง (แสดงที่ตั้งและระยะห่างจากอำเภอ)

ทิศเหนือติดต่อกับ อำเภอบางแสน จังหวัดอุดรธานี

ทิศใต้ติดต่อกับ ตำบลหินลาด อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก

ทิศตะวันออกติดต่อกับ อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก

ทิศตะวันตกติดต่อกับ อำเภอพิชัย จังหวัดอุดรธานี

ลักษณะทางกายภาพและที่ตั้งของชุมชน

บ้านคันไ้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก อยู่ห่างจาก จังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 10 หมู่บ้าน ของตำบลคันไ้ สภาพพื้นที่ โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงสลับเชิงเขามีป่าไม้ทุกหมู่บ้าน ซึ่งครอบคลุมกระจายอยู่ทั่วไปทั้งตำบลมี แม่น้ำแควน้อยไหลผ่าน เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ และทำสวน เลี้ยงสัตว์ มีเนื้อที่ประมาณ 607 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 379,506 ไร่ (ข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก, 2549)

สภาพทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านคันไ้ส่วนใหญ่ ทางด้านการเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำไร่ ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้นยังมีการค้าขายที่จัดเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของหมู่บ้านคันไ้ การเกษตรส่วนใหญ่อาศัยจากน้ำฝน และน้ำจากแควน้อย ส่วนสัตว์เศรษฐกิจที่นิยมเลี้ยงไว้ทั้งเพื่อการค้าและยังชีพที่สำคัญของหมู่บ้านคันไ้ คือ กระบือ

ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพิษณุโลก ทางตอนเหนือ และตอนกลางเป็นเขตที่สูงที่ราบสูง ทางด้านตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือมีขอบเขตภูเขาสูง ทั้งนี้มีเขตที่ราบหุบเขา ซึ่งเป็นที่ราบดินตะกอนที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ราบลุ่มตามแนวแม่น้ำยม และแม่น้ำน่านเป็นย่านการเกษตรที่สำคัญที่สุดของจังหวัดพิษณุโลก

สภาพภูมิอากาศโดยทั่วไป มีลักษณะร้อนชื้น ฤดูร้อนมีอากาศร้อนมาก ส่วนฤดูหนาวอากาศหนาวมาก ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมในปี พ.ศ. 2548 มีฝนตกประมาณ 108 วัน ปริมาณน้ำฝนวัดได้ 1,220.6 มิลลิเมตร (รายงานสถิติจังหวัดพิษณุโลก, 2549)

การคมนาคมและขนส่ง

บ้านคันไช้ ตำบลคันไช้ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพิษณุโลก อยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร มีเส้นทางคมนาคมที่สามารถเดินทางเข้า - ออกได้ภายในตำบลและหมู่บ้านจะเป็นสภาพถนนคอนกรีตและถนนลูกรัง ส่วนเส้นทางคมนาคมที่ใช้ในการเดินทางตรงเข้าสู่ตัวจังหวัดพิษณุโลก คือ ใช้ถนนสายท่าแกม โป่งแก ระยะทาง 46 กิโลเมตร

ระบบสาธารณูปโภค

1. การไฟฟ้า ภายในหมู่บ้านมีไฟฟ้าเข้าถึงครบทั้ง 10 หมู่บ้าน แต่ยังมีบางส่วนสายไฟเข้าไม่ถึง แต่มีระบบไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์

2. ประปา มีระบบประปาหมู่บ้านซึ่งได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติบนภูเขา โดยชาวบ้านเรียกกันว่าประปาหุบเขาหรือน้ำจากสระน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านจะช่วยกันสร้างขึ้นมาและดูแลรักษาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านแล้วต่อท่อลงมาจากหุบเขาต่อเข้าสู่บ้านเรือน ในปัจจุบันเก็บค่าน้ำประปาหน่วยละ 5 บาท ซึ่งมอบหมายให้กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบดูแลในการเก็บค่าน้ำประปา

3. โทรศัพท์ บ้านคันไช้ไม่มีตู้โทรศัพท์สาธารณะภายในหมู่บ้านเลย แต่จะมีโทรศัพท์มือถือไว้ใช้กันเองภายในครัวเรือนซึ่งจะเสียค่าใช้จ่ายเป็นรายเดือนหรือใช้เป็นแบบบัตรเติมเงิน

4. การโทรคมนาคม บ้านคันไช้ มีหน่วยรับบริการไปรษณีย์โทรเลข 1 แห่ง

สภาพการรับรู้ข่าวสารและการติดต่อสื่อสารภายในชุมชน

บ้านคันไช้ในสมัยก่อน 10 ปีที่ผ่านมาจะไม่มีไฟฟ้าใช้เลย ชาวบ้านจึงต้องมีแบตเตอรี่ไว้ใช้กันในแต่ละครัวเรือนเพื่อใช้สำหรับการปั่นไฟไว้ใช้ จึงทำให้ชาวบ้านค่อนข้างมีความลำบากมากในการรับรู้ข่าวสารทั่วไปเกี่ยวกับบ้านเมืองหรือความรู้ต่างๆ เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาภายในหมู่บ้านประมาณปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านจึงซื้อวิทยุและโทรทัศน์เกือบทุกหลังคาเรือนทำให้สามารถรับรู้ข่าวสารได้อย่างรวดเร็วและทันที แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้ติดตามข่าวสารที่เป็นประโยชน์มากนัก เพราะว่ารายการส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านนิยมดูจะเป็นรายการบันเทิง ส่วนหนังสือพิมพ์นั้นไม่ค่อยได้ติดตามเนื่องจากว่าชุมชนบ้านคันไช้ไม่มีห้องสมุดสาธารณะ จึงไม่มีผู้ใดมีหน้าที่ในการสรรหาหนังสือพิมพ์มาไว้ให้อ่าน

ส่วนหอกระจายข่าวนั้นจะมีหอกระจายข่าวตั้งอยู่ที่บ้านของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลที่บ้านก้านและผู้ใหญ่บ้าน โดยมีวัตถุประสงค์ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อให้ลูกบ้านหรือชาวบ้านได้รับทราบข้อมูลข่าวสารทั้งที่เป็นข้อมูลข่าวสารภายในชุมชนหรือข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทางราชการก็ตามเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อตัวลูกบ้านหรือชาวบ้านเอง

การติดต่อสื่อสารระหว่างกันของชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นในอดีตจะใช้วิธีการเขียนจดหมายส่งโทรเลขซึ่งใช้ระยะเวลานานในการติดต่อสื่อสารกัน แต่ปัจจุบันถึงแม้ว่าภายในชุมชนจะไม่มีตู้โทรศัพท์สาธารณะแต่ก็มีโทรศัพท์มือถือไว้ใช้กันภายในครัวเรือนซึ่งมีความฉับไวมาก หรือบ้านไหนที่ไม่มีโทรศัพท์มือถือก็อาศัยโทรศัพท์มือถือคนอื่นแล้วคิดค่าโทรศัพท์แล้วแต่ละตกลงกันเองว่าคิดราคาเท่าไร ซึ่งชาวบ้านที่มีโทรศัพท์มือถือจะเสียค่าใช้จ่ายเป็นรายเดือนหรือใช้เป็นแบบบัตรเติมเงินจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมเดือนละประมาณ 300 บาท

บ้านคันไช้ ตำบลคันไช้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญหลายแห่งด้วยกันที่ใช้ประโยชน์ทั้งทางด้านการเกษตร ลำน้ำที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำแควน้อยเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลผ่านตำบลคันไช้ในหมู่ที่ 1, 2, 6, 8 ในช่วงฤดูฝน เกษตรกรที่อาศัยอยู่ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำสามารถใช้ประโยชน์ในการทำไร่ ทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ในฤดูแล้งระดับน้ำจะลดลงจะใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ ในส่วนของบึง หนอง และอื่นๆ ปัจจุบันมีสภาพการใช้งานได้เพียงบางแห่งโดยอาศัยใช้ในการทำการเกษตรกรรม

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

ลักษณะการสร้างบ้านเรือนภายในชุมชนบ้านคันไช้จะมีทั้งที่เป็นบ้านไม้ บ้านปูน และบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ ถ้าเป็นบ้านไม้จะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียวและมีใต้ถุนสูง มีอายุการก่อสร้างประมาณ 30 -40 ปี แต่ถ้าเป็นบ้านปูนส่วนใหญ่จะเป็นบ้านชั้นเดียว มีอายุการก่อสร้างประมาณไม่เกิน 10 ปี และถ้าเป็นบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้จะสร้างเป็นสองชั้น คือ ชั้นล่างเป็นปูนและชั้นบนเป็นไม้ ซึ่งก่อสร้างมาได้ในระยะไม่เกิน 5 ปี

ตารางที่ 2 การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม

วันสำคัญ	กิจกรรม	เดือน	สถานที่จัดกิจกรรม
ประชุมกลุ่ม	กองทุนหมู่บ้าน, กลุ่มฌาปนกิจ	ทุกวันที่ 20	บ้านผู้ใหญ่
	กลุ่ม อสม.	ทุกวันที่ 2	สถานีอนามัยตำบลคันไช้
วันเข้าพรรษา	ทำบุญ, ตักบาตร, เวียนเทียน	แรม 1 ค่ำเดือน 8	วัดคันไช้วนาราม
วันออกพรรษา	ทำบุญ, ตักบาตรเทโว	แรม 1 ค่ำเดือน 1	วัดคันไช้วนาราม
วันวิสาขบูชา	ทำบุญ, เวียนเทียน	ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6	วัดคันไช้วนาราม
วันอาสาฬหบูชา	ทำบุญ, เวียนเทียน	ขึ้น 15 ค่ำเดือน 8	
วันมาฆบูชา	ทำบุญ, เวียนเทียน	ขึ้น 15 ค่ำเดือน 3	
วันสงกรานต์	ทำบุญ, ขนทรายเข้าวัด รดน้ำผู้สูงอายุ	13 - 15 เมษายน	

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก (2549)

จากข้อมูลที่พบว่าสภาพโดยทั่วไปโครงสร้างของชุมชนนั้นพบว่า จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ติดกับเทือกเขาตลอดแนวไปจนถึงเขตชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน ประชาชนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพการเกษตรแบบหุบเขา เพาะปลูกพืชไร่เป็น ประการสำคัญ (สงกา จันทะคุณ, 23 กรกฎาคม 2550) นับตั้งแต่ข้าวโพด จิง และอีกหลายต่อหลายรายการ โดยการนำผลผลิตเหล่านั้นไปจำหน่ายเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวอีกทอดหนึ่ง จะมีอยู่บ้างก็ในบางพื้นที่ที่พอจะหาน้ำได้ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นน้ำจากฟ้าเก็บกักตามฤดูกาล แล้วแปลงพื้นที่ที่เป็นนาข้าวปีใดที่ฝนตกน้อยหรือตกไม่เป็นไปตามฤดูกาล ปีนั้นเกษตรกรรายนั้นก็จะลำบาก ขณะเดียวกันหากพืชไร่มิมีราคาต่ำด้วยแล้ว คุณภาพชีวิต ด้านการบริโภคก็ทรุดลงตามทันที ประชากรจำนวนไม่น้อยในพื้นที่ที่ครั้งหนึ่งเกิดโรคขาดอาหาร และมีจำนวนไม่น้อยที่ต้องอพยพย้ายถิ่นไปหาที่ทำกินแหล่งอื่นแทน นับเป็นวงจรชีวิตคนในพื้นที่ที่น่าเห็นใจเป็นอย่างนัก เกษตรกรส่วนหนึ่งจึงต้องย้ายที่ทำกินด้วยการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าขึ้นสู่ภูเขามากยิ่งขึ้น ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นแน่นอนว่าการเพาะปลูกที่เป็นไปได้ก็เพียงพืชประเภทไร่เลื่อนลอยนั่นเอง ซึ่งนี่คือส่วนหนึ่งที่เป็นที่มาของการหายไปของพื้นที่ป่าสมบูรณ์ของพื้นที่ก่อนหน้านั้น ล่าสุดหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ก่อสร้างเขื่อนแควน้อย เพื่อทำการเก็บกักน้ำจากแม่น้ำแควน้อยที่ไหลลงมาจากเทือกเขาสูง เป้าหมายสำคัญคือการป้องกันปัญหาน้ำท่วมขังในบริเวณชุมชนเมือง เช่น พิษณุโลก และอีกหลายเมืองทางตอนใต้ลงมา และส่วนหนึ่งก็เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับการจัดการเพื่อการเกษตรในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างทั้งหมดไปจรดลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งประโยชน์จากโครงการดังที่กล่าวก็จะทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรม

ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนตำบลคันไ้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัด พิษณุโลกจะเป็นคนไทยเชื้อสายลาว ภาษาที่ชาวบ้านใช้จะเป็นภาษาถิ่นมีสำเนียงเสียงคล้ายภาคอีสาน เพราะจากการสัมภาษณ์นางบุญร่วม ภูมิ ได้เล่าให้ฟังว่า คนที่เข้ามาตั้งหลักปักฐานอยู่ในพื้นที่นี้ส่วนใหญ่จะมาจากหลายๆ จังหวัด เช่น จังหวัดอุดรธานี พิจิตร แพร่ สุโขทัย กำแพงเพชร นครสวรรค์ เพชรบูรณ์ เป็นต้น เพื่อเข้ามาแสวงหาพื้นที่ทำมาหากินเลี้ยงชีพหรือย้ายเข้ามาอยู่โดยการแต่งงานกับคนในพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งเข้ามาตั้งหลักปักฐานเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง (บุญร่วม ภูมิ, 26 กรกฎาคม 2550)

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันไ้ ได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่าในพื้นที่ตำบลคันไ้ นั้น ได้มีโครงการตามพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่คาดว่าคนในชุมชนจะได้ประโยชน์ในเชิงเกษตรกรรมอย่างมหาศาล (มาลัย แก้ววิเศษ, 23 กรกฎาคม 2550) โครงการนี้ก็คือ โครงการเขื่อน

แควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยจากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ ได้แสดงว่ามีหมู่บ้านอยู่ประมาณ 17 แห่ง ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ ซึ่งราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการฯ นั้น ส่วนใหญ่อพยพมาจากนอกพื้นที่ในอำเภอหรือจังหวัดใกล้เคียง และร้อยละ 56 ของครัวเรือนได้อพยพเข้ามามากกว่า 10 ปี สมาชิกเฉลี่ยในครัวเรือนมีการถือครองที่ดินเฉลี่ย 53 ไร่ต่อครัวเรือน ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินนาเหมาะกับการปลูกข้าว (ประมาณร้อยละ 82) และมีเพียงส่วนน้อย (ประมาณร้อยละ 18) เป็นดินที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ ไม้ผล และไม้ยืนต้น ซึ่งจะเห็นว่าสภาพพื้นที่ตั้งแต่เดิมนั้น เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ ซึ่งไม่ต้องอาศัยน้ำมากในการทำเกษตร (สมนึก รุ่งรัตน์, 24 กรกฎาคม 2550) ซึ่งสภาพโดยทั่วไปของชุมชนบ้านคันไ้ มีดังนี้

1.2 ชุมชนบ้านคันไ้ก่อนปี 2546

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านคันไ้ก่อนปี 2546 เป็นชุมชนที่มีขนาดเล็ก เนื่องจากมีประชากรอาศัย จำนวน 587 คน และจำนวนหลังคาเรือน 89 หลังคาเรือน อาชีพเดิมทำการเกษตรกรรมโดยการปลูกพืชไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ การคมนาคมติดต่อระหว่างบ้านคันไ้กับตัวอำเภอวัดโบสถ์และตัวจังหวัดพิษณุโลก ไม่สะดวกมากนัก เนื่องจากเส้นทางคมนาคมยังเป็นถนนลูกรัง มีน้ำน้อยเหมาะกับการทำการเกษตรที่ใช้น้ำน้อย เพราะเป็นพื้นที่ราบสูงสลับกับการมีป่าไม้ ซึ่ง นายสมนึก รุ่งรัตน์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้เล่าให้ฟังว่าข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ที่รวบรวมไว้นั้น พบว่า ตำบลคันไ้ เดิมมีชื่อเรียกว่า "คันทรัง" ตามชื่อหญิงสาวที่มาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้าน ซึ่งต่อมาแปรเปลี่ยนเรียกชื่อเป็น "คันไ้" และเรียกชื่อมาจนถึงปัจจุบัน สภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูง สลับกับภูเขา มีป่าไม้ทุกหมู่บ้าน มีแม่น้ำแควน้อยไหลผ่านพื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ และทำสวน เลี้ยงสัตว์ โดยมีอาณาเขตของตำบลนั้นคือทิศเหนือติดต่อกับอำเภอทองแสนขัน ส่วนทิศใต้ติดต่อกับตำบลหินลาด ทิศตะวันออกติดต่อกับ อำเภอพิชัย และทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอชาติตระการ สำหรับจำนวนประชากรของตำบลนั้น จำนวนประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้นั้นมี 5,663 คน และจำนวนหลังคาเรือน 1,276 หลังคาเรือน อยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร สำหรับบ้านคันไ้นั้น ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 10 หมู่บ้าน ของตำบลคันไ้ บ้านคันไ้นั้น เป็นชุมชนที่มีขนาดเล็กมีประชากรจำนวน 587 คน และจำนวนหลังคาเรือน 89 หลังคาเรือน สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงสลับเชิงเขา มีป่าไม้ทุกหมู่บ้าน ซึ่งครอบคลุมกระจายอยู่ทั่วไปทั้งตำบลมีแม่น้ำแควน้อยไหลผ่าน เส้นทางคมนาคม การเดินทางเข้าสู่ตำบลคันไ้นั้นมี 2 เส้นทาง และถนนที่สามารถติดต่อระหว่างอำเภอ จังหวัด สะดวกที่สุด เป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1296 สภาพพื้นที่และ

ระบบสาธารณูปโภค จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ 1,400 ครัวเรือน จำนวนบ้านที่มีโทรศัพท์ 10 หลังคาเรือน (สมนึก รุ่งรัตน์, 24 กรกฎาคม 2550)

สำหรับด้านการศึกษานั้นตำบลคันไ้ มีโรงเรียนคันไ้พิทยาคมเป็นโรงเรียนมัธยมประจำท้องถิ่น เส้นทางคมนาคมไปโรงเรียนนั้นใช้เส้นทางสายท่างาม โป่งแคม เป็นเส้นทางหลัก มีระยะทางห่างจากตัวอำเภอวัดโบสถ์ 35 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัดพิษณุโลก 68 กิโลเมตร ในด้านการคมนาคม ระหว่างบ้านกับโรงเรียนนั้นยังคงมีปัญหาอยู่มากเนื่องจากถนน ภายในหมู่บ้านเป็นถนนลูกรังนักเรียนจะ ประสบกับปัญหาฝุ่นละอองและปัญหาน้ำท่วมทางในบางพื้นที่ ที่เป็นพื้นที่ราบต่ำ ทำให้ถนนระหว่างหมู่บ้าน กับ โรงเรียนถูกตัดขาดในช่วงฤดูฝนมาโดยตลอด การเดินทางของนักเรียนส่วนใหญ่มาโรงเรียนโดยรถรับ - ส่งซึ่งทางโรงเรียนจัดให้ มีนักเรียนบางส่วนใช้รถจักรยานยนต์ รถจักรยาน และเดินทางด้วยเท้ามาโรงเรียน (ประมุข ธนวัฒน์, 2550)

1.3 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบ้านคันไ้ตั้งแต่ปี พ. ศ. 2546 เป็นต้นมา

จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าภายหลังจากปี 2546 เป็นต้นมาความเปลี่ยนแปลงในชุมชนนั้น เกิดขึ้นจากโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านคันไ้ เพราะชาวบ้านนอกจากจะต้องหาที่ทำกินใหม่ทดแทนที่เดิมแล้ว ชาวบ้านยังมีโอกาสในการทำการเกษตรกรรมมากขึ้น จากโอกาสที่มีเนื่องจากมีน้ำเพียงพอ อีกทั้งการมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยวและอาชีพเสริมต่าง ๆ ที่จะมีขึ้นในอนาคต

อีกทั้งนายคำฟ่อน ศรีนาราง ราษฎรบ้านคันไ้เล่าให้ฟังว่า ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนนั้นเริ่มเกิดขึ้นในชุมชนจากการที่มีโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นอ่างเก็บน้ำอเนกประสงค์ การสร้างเขื่อนนี้เองที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวบ้านต้องปรับตัว บางส่วนต้องอพยพออกจากพื้นที่เดิม ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่ในโครงการ ฯ ดังกล่าว (คำฟ่อน ศรีนาราง, 2550)

นอกจากนี้นายสงกา จันทะคุณ กำนันตำบลคันไ้ ได้เล่าให้ฟังว่าโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น ทางกรมบอกว่าสามารถเก็บกักน้ำจำนวนมาก ประมาณ 769 ล้านลูกบาศก์เมตร ด้วยพื้นที่ผิวน้ำที่ระดับเก็บกักประมาณ 25,313 ไร่ อันจะมีส่วนช่วยให้สภาพ

พื้นที่เกษตรกรรมตอนล่างของแม่น้ำแควน้อยกว่า 200,000 ไร่ ซึ่งประสบปัญหาน้ำท่วมและขาดแคลนน้ำเป็นประจำทุกปี สามารถมีศักยภาพในการทำการเกษตรเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว เท่าที่สังเกตดูก็พบว่าชาวบ้านเริ่มมีน้ำใช้เพิ่มขึ้นจริง แต่ยังไม่ได้นำมาใช้ในการทำการเกษตรมากนัก เพราะวิธีการผลิตยังเป็นการปลูกพืชไร่แบบเดิม ซึ่งโครงการ ฯ ทำให้ชาวบ้านคิดว่าจะทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรและจะช่วยแก้ปัญหาเรื่องภัยแล้งต่าง ๆ ในพื้นที่ (สงกา จันทะคุณ, 23 กรกฎาคม 2550)

ด้าน "นายสมนึก รุ่งรัตน์" ได้เล่าเพิ่มเติมให้ฟังว่าโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้นผลประโยชน์ที่สำคัญที่จะเกิดขึ้นกับคนในพื้นที่ก็คือ การท่องเที่ยว ซึ่งทางการระบุว่าจะมีการก่อสร้าง "แก่งเทียม" เพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทดแทนบริเวณแก่งเจ็ดแควที่ถูกน้ำท่วมไป ซึ่งมีการตั้งชื่อไว้ว่า "แก่งเก้าแคว" เป็นแก่งที่กรมชลประทานดำเนินการก่อสร้างกันลำน้ำบริเวณท้ายเขื่อนใกล้กับอาคารระบายน้ำล้น ซึ่งลำน้ำดังกล่าวจะเป็นทางผันน้ำลงแม่น้ำแควน้อย ที่เกิดจากการปล่อยน้ำออกจากท่อส่งน้ำ ของเขื่อนแควน้อย โดยมีการวางแผนก่อสร้างให้แยกลำน้ำออกเป็น 9 สาย เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และด้วยความใสพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ความเป็นอยู่ของประชาชนรายรอบเขื่อนที่ได้รับผลกระทบเป็นพื้นที่กว่า 32,000 ไร่ กรมชลประทานได้จ่ายเงินค่าชดเชยเป็นเงินร่วมสี่ร้อยล้านบาท ไม่ว่าจะเป็นค่าทดแทนทรัพย์สิน ค่าชดเชยพิเศษทดแทนอัตราที่ดินแปลงอพยพ รวมทั้งค่าชดเชยการปลูกป่า บรรดาผู้ที่ได้รับผลกระทบหลายรายต่างเตรียม สร้างรายได้แหล่งใหม่จากการได้เห็นความตื่นตัวเรื่องการท่องเที่ยวจากเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ โดยมีการประมาณการกันว่า ภายหลังที่เขื่อนแควน้อยมีกำหนดแล้วเสร็จในปี 2551 รายได้จากเสน่ห์เขื่อนจะสร้างเม็ดเงินได้ถึง 135 ล้านบาทต่อปีทีเดียวดังนั้น ความคาดหวังเรื่องการสร้างเสริมศักยภาพด้านการท่องเที่ยว รวมไปถึงความรู้ด้านการเสริมสร้างอาชีพ จึงเป็นสิ่งที่ชาว ตำบลคันไช้ คาดหวังจากส่วนราชการ นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ยังมีเรื่องของประชาชนกรและจำนวนครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงไป ปัจจุบันปี 2550 มีประชากรทั้งสิ้น 610 คน และมีจำนวนหลังคาเรือน 93 หลังคาเรือน (นายสมนึก รุ่งรัตน์, 2550) ซึ่งทำให้เห็นว่าแม้ว่าจะต้องเสียพื้นที่ไปบางส่วนก็จะมีผลประโยชน์อื่น ๆ มาทดแทน เช่น การท่องเที่ยว และน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เป็นต้น

ด้านนายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันไช้ ได้เล่าเพิ่มเติมให้ฟังว่าโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ มี 3 เขื่อนติดกัน ได้แก่ 1. เขื่อนแควน้อย 2. เขื่อนสันตะเกียน และ 3. เขื่อนปิดช่องเขาต่ำ เป็นเขื่อนดิน ประกอบเป็นเขื่อนปิดกั้นลำน้ำแควน้อย

ที่ อ.วัดโบสถ์ เพื่อส่งน้ำให้โครงการชลประทานริมแม่น้ำแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง ทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้าย โดยการปล่อยน้ำลงมาด้านท้ายน้ำของเขื่อน แล้วสร้างหัวงานฝาย ทดน้ำในลำน้ำแควน้อยที่บ้านพญาแมน อ.วัดโบสถ์ เพื่อผันน้ำจากท้ายเขื่อนแควน้อยผ่านประตูระบายน้ำเข้าสู่คลองชลประทาน ทั้งด้าน ขวาและด้านซ้ายของหัวงานฝาย ส่วนน้ำที่เหลือจะปล่อยให้ไหลผ่านฝายไปตามลำน้ำแควน้อย ลงลำน้ำน่านและแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังพื้นที่เพาะปลูกโครงการชลประทานเจ้าพระยาตอนบน สำหรับใช้เพาะปลูกในฤดูแล้งเพิ่มขึ้นต่อไป นอกจากนี้ น้ำที่ปล่อยมาท้ายน้ำยังช่วยโครงการชลประทานสูบน้ำไฟฟ้า โดยเฉพาะบริเวณใกล้หัวงานฝายและเขื่อน และยังช่วยบรรเทาอุทกภัยในพื้นที่ชลประทานตอนล่าง 2 ฝั่งแม่น้ำแควน้อย และจะมีผลประโยชน์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว การประมงในอ่างเก็บน้ำ และการเพิ่มน้ำอุปโภค บริโภคในฤดูแล้งให้แก่ประชาชนในบริเวณใกล้เคียงไว้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ โครงการยังให้ประโยชน์ด้านกำลังไฟฟ้าได้อีก โดยติดตั้งกังหันน้ำเพื่อผลิตไฟฟ้า ซึ่งอาจติดตั้งพร้อมการสร้างเขื่อน หรือภายหลังก็ได้ตามความเหมาะสม (นายมาลัย แก้ววิเศษ, ผู้ใหญ่บ้าน สัมภาษณ์, 23 กรกฎาคม 2550) ทำให้ชาวบ้านมีไฟฟ้าใช้อย่างพอเพียงนอกเหนือจากรายได้ที่จะเพิ่มขึ้นจากการเข้าท่องเที่ยวในชุมชน แต่ในปัจจุบันนั้น ผลกระทบจากการโครงการฯ ก็คือชาวบ้านมีการอพยพย้ายถิ่นไปสู่เมืองและต่างจังหวัด มีบางส่วนเท่านั้นที่กลับเข้ามาทำงานในชุมชนที่เห็นว่ามีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้น และชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนอาชีพไปรับจ้างนอกชุมชน

นางเทิ้ม ยศอ่อน ชาวบ้านคันไช้ เล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่า เมื่อก่อนในช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านจะต้องหยุดทำการเกษตรทุกชนิด เพราะจังหวัดพิษณุโลกแล้งมากและขาดแคลนน้ำอย่างหนัก ถ้าจะทำการเกษตรต้องลงทุนมากและจะไม่คุ้ม สุดท้ายต้องขาดทุน ชาวบ้านจึงตัดสินใจไม่ทำการเกษตรในฤดูแล้ง แต่หันไปประกอบอาชีพอย่างอื่นแทน เช่น รับจ้างทั่วไป ออกรับจ้างตัดอ้อยจังหวัดอื่น หรือมุ่งหน้าเข้าไปหางานทำในกรุงเทพฯ เพื่อรอฤดูทำการเกษตรมาถึง นางเทิ้มบอกด้วยว่าในช่วงหน้าแล้งความเป็นอยู่ของชาวบ้านจะลำบากมาก ต้องขุดบ่อน้ำ เพื่อเก็บไว้ใช้อุปโภคบริโภค ถ้าใครไม่มีบ่อน้ำก็ต้องไปขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะส่งรถน้ำมาแจกจ่าย แต่ก็ไม่เพียงพอต่อความต้องการทำให้ชาวบ้านต้องซื้อน้ำไว้ใช้เองทุกปี และนอกจากภัยแล้งที่ชาวบ้านต้องประสบปัญหายาวนานแล้ว ในช่วงฤดูฝนชาวบ้านต้องรับผลกระทบในเรื่องน้ำท่วมไร่นาด้วย เพราะพื้นที่ อ.วัดโบสถ์ เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง การสร้างเขื่อนดินขนาดใหญ่ทำให้ชาวบ้านมีความหวังเพราะคงเป็นที่พึ่งที่จะสามารถรองรับน้ำในช่วงฤดูแล้งและฤดูฝนได้ ทำให้ชาวบ้านสามารถเพาะปลูกได้ตลอดปี (เทิ้ม ยศอ่อน, 2550)

ขณะที่ นางบุญร่วม ภูมิ อายุ 54 ปี ชาวบ้านบ้านคันไช้ บอกว่าตนเองมีอาชีพทำไร่นา แต่ช่วงฤดูแล้งไม่ได้ทำการเกษตรอะไร เพราะไม่มีฝนและขาดแคลนน้ำ ซึ่งชาวบ้านจะได้รับความเดือดร้อนเรื่องการกินอยู่มาก ทุกคนต้องรอนหน่วยงานราชการเข้ามาส่งน้ำประปาถึงหมู่บ้าน แต่ความต้องการน้ำของชาวบ้านมีมาก จึงไม่เพียงพอต่อ ยังดีที่มีบ่อน้ำไว้ใช้เองในครอบครัว ไม่เหมือนกับ ครอบครัวอื่นที่ไม่มีบ่อน้ำ ต้องซื้อน้ำจากนายทุนที่ขายถึงละ 400 - 500 บาท การสร้างเขื่อนแควน้อยถือว่าดีมาก ชาวบ้านทุกคนก็เห็นด้วยเพราะเชื่อว่าจะช่วยลดปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งได้ และจะช่วยให้ทำการเกษตรได้ตลอดปี รวมทั้งจะช่วยลดปัญหาเรื่องน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนอีกด้วย (บุญร่วม ภูมิ, 2550)

สาเหตุของความเปลี่ยนแปลงสภาพโดยทั่วไปของชุมชน

สำหรับความเปลี่ยนแปลงไปของสภาพโดยทั่วไปของชุมชนนั้น จากข้อมูลที่พบทำให้ทราบว่า น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากินของชุมชนบ้านคันไช้ อีกทั้งการที่ต้องทำมาหากินในช่วงที่มีน้ำน้อย ทำให้สภาพชุมชนนั้นขาดโอกาสในการพัฒนาอาชีพของตนเอง แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนฯ นั้นได้ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชน บางส่วนเปลี่ยนอาชีพ บางส่วนทำอาชีพเสริม บางส่วนออกไปประกอบอาชีพยังแหล่งอื่น ซึ่งก็มีรายงานการศึกษาผลกระทบของการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ต้องอพยพ ซึ่งจากการศึกษาของศาสตราจารย์มนัส สุวรรณ (2524) ซึ่งศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในกรณีเขื่อนศรีนครินทร์ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่าผลกระทบจากการสร้างเขื่อนไม่ได้มีเพียงชาวบ้านในบริเวณอ่างเก็บน้ำที่ถูกอพยพจากการที่บ้านเรือนและที่ทำกินถูกน้ำท่วมโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบกับชาวบ้านกลุ่มอื่นอีก 3 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากบริเวณน้ำท่วมที่เข้าไปอาศัยอยู่ด้วยกัน กลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตก่อสร้างเขื่อนที่ไม่ได้ถูกน้ำท่วมและไม่ต้องอพยพ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากที่อื่นๆ เข้ามาอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อน สำหรับประเด็นปัญหาอื่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชลประทานหรือพื้นที่รับประโยชน์ และการศึกษาก็ได้ชี้ว่า การสร้างเขื่อนที่ทำให้ชาวบ้านมีน้ำมากขึ้นจนสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในเขตชลประทานสูงนั้น จะต้องพิจารณาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านด้วย ดังเช่น งานศึกษาของคณะเวชศาสตร์เขตร้อน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2525 (อ้างใน สมพงษ์ ธงไชย, 2526) ที่ศึกษาการระบาดของโรคที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชลประทานของเขื่อนที่บ่อนชีวีตของประชาชนที่มีรายได้ โดยเฉพาะโรคในเขตร้อน เช่น พยาธิใบไม้ในตับ มาลาเรีย ไข้เลือดออก พยาธิใบไม้ในลำไส้ ไข้เลือดออก โรคเท้าช้าง และโรคพยาธิใบไม้ในเลือด รวมทั้งภาวะเด็กขาดอาหารที่ถูกปล่อยปละละเลยมากขึ้น นอกจากนั้นสมพงษ์ ธงไชย (2526) ได้เสนอ

เพิ่มเติมว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทางสังคม ยังจะต้องพิจารณาผลกระทบของการกักเก็บน้ำของเขื่อนต่อชาวบ้านที่อยู่ทางตอนล่างของเขื่อนที่จะเกิดการขาดแคลนน้ำ ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อการผลิตและนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐได้ ในบางกรณียังจะต้องพิจารณาไปถึงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำที่เกิดปัญหาน้ำทะเลรุกล้ำเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรม ส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อการผลิตทางการเกษตร การย้ายถิ่นฐาน และการที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนอาชีพ นอกจากนี้การศึกษาของสคีส สร้างโสทร (2541) ที่ศึกษากรณีโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล พบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลทำให้ความหลากหลายในการประกอบอาชีพลดลง ทำให้เกิดความอึดอัดขัดสน ต้องพึ่งพาตลาดและร้านค้า และเกิดความขัดแย้งในชุมชนขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งเป็นฐานการผลิตจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพเป็นการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรา แหล่งทำมาหากินในชุมชนลดลง และเสื่อมโทรมลง ผู้คนในชุมชนต่างอยู่แบบไม่พึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน โดยให้ความสำคัญกับชาวบ้านที่ต้องตกเป็นผู้แบกภาระจากผลกระทบของเขื่อน การศึกษาของกลุ่มนี้ที่ใช้แนวความคิดที่อิงกับหลักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการซึ่งยึดหลักว่าโครงการพัฒนาใดๆ ที่คนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จะต้องไม่กระทบต่อคนส่วนน้อยจึงจะถือว่าเป็นความสำเร็จ ยังทำให้เกิดการโต้แย้งกับแนวคิดกระแสหลักที่ว่า “คนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่” ผลการศึกษาในกรณีของบ้านคันไช้จึงนั้นทำให้ทราบว่า การสร้างเขื่อนได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านคันไช้ จากชุมชนที่มีสภาพพื้นที่สามารถทำการเพาะปลูกพืชไร่หรือพืชที่ใช้น้ำน้อย และมีภาวะแล้งต่อเนื่องนั้น กลายเป็นพื้นที่ที่มีน้ำพอเพียงทำการเกษตร ชาวบ้านมีการอพยพย้ายถิ่นไปสู่เมืองและต่างจังหวัดมากขึ้น ซึ่งเป็นการอพยพแรงไปยังแหล่งงานใหม่ ๆ เนื่องจากการเสียพื้นที่ทำกินไป และมีบางส่วนเท่านั้นที่กลับเข้ามาทำงานในชุมชนที่เห็นว่า มีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้น ประชาชนบางส่วนมองโอกาสมีรายได้มากขึ้นจากการท่องเที่ยวในพื้นที่ และการประกอบอาชีพเสริม

2. ด้านประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

2.1 ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญในอดีต ก่อนปี พ. ศ. 2546

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าบ้านคันไช้ นั้น แต่เดิมมีประเพณีที่สำคัญอยู่หลายประเพณี คือประเพณีทำบุญกลางบ้าน ประเพณีสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ เข้าพรรษา และประเพณีการเกี่ยวข้าว เป็นประเพณีที่มีปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง เป็นประเพณีที่นิยมของประชาชนชาวไทย ที่ยังเคารพผู้ใหญ่ เคารพเชื่อถือในคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบชาวบ้านและการทำการเกษตรที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา จนกลายเป็นแบบอย่างที่ดีงามให้ลูกหลานได้ดูเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติต่อไป ซึ่งเห็นจากคำบอกเล่าของนายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันไช้ เล่าให้ฟังว่าพิธีกรรมประเพณีที่พบเห็นในชุมชนบ้านคันไช้ เป็นพิธีกรรมประเพณีพื้นบ้านของชุมชน ได้แก่ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน คือการที่แต่ละครัวเรือนจะประดิษฐ์กระทงที่ทำจากหยวกกล้วยเป็นรูปสามเหลี่ยมและภายในกระทงจะแบ่งเป็นช่องๆ เพราะจะเอาไว้ใส่สิ่งของ เช่น กล้วยสุกหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ หมาก พลู รูป เทียน เป็นต้น แล้วนำไปวางไว้ตามทางสามแพร่ง (มาลัย แก้ววิเศษ, 23 กรกฎาคม 2550)

นอกจากนี้ นายคำฟ่อน ศรีนาราง ยังได้เล่าเพิ่มเติมว่าบ้านคันไช้ นั้นแต่เดิมมีการรดน้ำคำหัวผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ที่สอนให้ลูกหลานเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ มีโอกาสได้ช่วยพรและขอขมาการทำต่าง ๆ ที่เป็นลบหลู่ล่วงเกินทั้งกาย วาจาและใจ ลูกหลานที่ทำงานต่างพื้นที่หรือต่างจังหวัดก็จะกลับมา เพื่อกกราบขอขมาและขอพรจากผู้ใหญ่ และเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนาน (คำฟ่อน ศรีนาราง, 26 กรกฎาคม 2550)

นางบุญร่วม ถมดี ได้เล่าเพิ่มเติมว่านอกเหนือจากประเพณีสงกรานต์ที่ดีงามของคนในพื้นที่แล้ว ประเพณีการแห่เทียนเข้าพรรษา ยังเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของหมู่บ้านคันไช้ เพราะวัดคันไช้เปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนคันไช้ ทุกปีก่อนวันเข้าพรรษา ชาวบ้านจะมีการแห่เทียนพรรษาไปถวายวัดคันไช้ แม้จะไม่ยิ่งใหญ่เหมือนที่อื่น ๆ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ดีงามที่ชาวบ้านร่วมกันประพฤติปฏิบัติ รักษาประเพณีอันดีงามนี้สืบทอดต่อให้ลูกหลานได้เห็นคุณค่าต่อไป (บุญร่วม ถมดี, 2550)

นอกจากประเพณีที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้นนายชัยพงษ์ อินทสุวรรณ ยังได้เล่าเพิ่มเติมอีกว่าลูกหลานบ้านคันโธ้งจะกลับมาบ้านในช่วงเทศกาลปีใหม่ เพื่อพบพ่อ-แม่ ญาติผู้ใหญ่ ขอพรซึ่งถือเป็นมงคลกับชีวิต (ชัยพงษ์ อินทสุวรรณ, 2550)

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันโธ้ง เล่าว่า นอกจากประเพณีสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ และเข้าพรรษาแล้วนั้น ชาวบ้านคันโธ้งยังมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรของชาวนาในหมู่บ้าน ที่จะมีการเกี่ยวข้าว มีการร่วมลงแขกกันเกี่ยวข้าว(มาลัย แก้ววิเศษ, 2550)

2.2 ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญตั้งแต่ปี พ. ศ. 2546

จากผลการศึกษาพบว่า มีความเปลี่ยนแปลงของประเพณีและวัฒนธรรมไปพอสมควร เช่นประเพณีสงกรานต์ ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับการเล่นสาดน้ำอย่างสนุกสนานมากกว่า การปฏิบัติตามประเพณีที่ดั้งเดิมในวันปีใหม่แบบไทย หรือประเพณีการเกี่ยวข้าวที่ใช้เครื่องจักรกล หุ่นแรงเข้ามาแทนที่ หรือการใช้วิธีคิดแบบทุนนิยมที่ใช้การว่าจ้างแรงงานรายวันมากกว่าร่วมแรงร่วมใจกันเกี่ยวข้าว แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความพุทธศาสนานั้น ชาวบ้านคันโธ้งนั้นได้เคารพนับถือและปฏิบัติตามอย่างเหนียวแน่นและต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการถวายเทียนพรรษา หรือประเพณีการขึ้นปีใหม่ที่ถูกหลานยังให้ความสำคัญ และยังมีหมอชาวบ้านที่ทำหน้าเป็นหลักในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านคันโธ้ง ซึ่งเห็นได้จากคำบอกเล่าของนายสงกา จันทะคุณ ที่เล่าให้ฟังว่าในปัจจุบันก็ยังคงมีหมอมกลางบ้าน คือ หมอที่ใช้ประกอบการทำพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับประเพณีพื้นบ้านอยู่แต่มีอายุมากแล้ว ส่วนประเพณีสงกรานต์ งานแห่เทียนจำพรรษา งานวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีเกี่ยวข้าวก็ยังคงดำรงรักษาไว้อยู่ในปัจจุบัน (สงกา จันทะคุณ, 2550)

นายประมุข ธนวัฒน์ ได้เล่าให้ฟังว่า วัฒนธรรมและประเพณีที่สำคัญของชุมชนบ้านคันโธ้ง ได้แก่ ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีการทำขวัญข้าว ประเพณีการบวชนาค การแต่งงาน การโกนจุก การเรียกขวัญ การรำเซิ้ง การละเล่นนางตาด นางด้ง นอกจากนี้แล้วประชาชนส่วนใหญ่ของชุมชนยังคงมีความเชื่อในเรื่องของภูติผีและไสยศาสตร์อยู่มาก (ประมุข ธนวัฒน์, 2550)

นอกจากนี้ นายคำฟ่อน ศรีนาราง ยังได้เล่าเพิ่มเติมว่าบ้านคันไ้ ชาวบ้านคันไ้ยังคงรักษาประเพณีการรดน้ำคำหัวผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ ที่สอนให้ลูกหลานเคารพผู้ใหญ่ นั้น แม้ว่าในปัจจุบันจะมีคนปฏิบัติลดน้อยลงไป เพราะนิยมไปเที่ยวที่อื่น ๆ หรือที่ ๆ มีคนเที่ยวมาก ๆ เช่นในตัวเมือง หรือจังหวัดอื่น ๆ เช่นจังหวัดเชียงใหม่ เพราะให้ความสำคัญกับการสนุกสนานกับประเพณีสงกรานต์ แต่ยังมีชาวบ้านบางส่วนยังคงประพฤติอย่างต่อเนื่องที่ได้ขอคำอวยพรและขอขมาการกระทำต่าง ๆ จากผู้ใหญ่ ซึ่งยังเป็นประเพณีที่ดั้งเดิมของคนในชุมชนบ้านคันไ้ (คำฟ่อน ศรีนาราง, 2550)

นางบุญร่วม ถมดี ได้เล่าเพิ่มเติมว่าทุกวันนี้ วัดคันไ้ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนคันไ้ และมีการถวายเทียนพรรษาทุก ๆ ปี ชาวบ้านสืบทอดอนุรักษ์ให้ลูกหลานได้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ทุกปี ทำให้ประเพณีแม้จะมีเงินมากมายมาใช้หรือไม่ยิ่งใหญ่เหมือนที่อื่น ๆ แต่ชาวบ้านคันไ้ก็ยังรู้สึกถึงความสำคัญของประเพณีนี้จะสืบทอดไปชั่วลูกชั่วหลานว่าเราเป็นชาวพุทธ ต้องประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ดั้งเดิมแบบชาวพุทธ ร่วมกันธำรงรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาในชุมชนต่อไป (บุญร่วม ถมดี, 2550)

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันไ้ ได้เล่าเพิ่มเติมว่าประเพณีการเกี่ยวข้าวของชาวบ้านคันไ้นั้นตอนนี้มีการร่วมลงแขกกันเกี่ยวข้าวลดน้อยลงไป เนื่องจากมีเครื่องจักรเข้ามาทดแทนโดยจะเป็นรถเกี่ยวข้าวออกมาให้บริการรับจ้างเกี่ยวข้าวให้กับชาวบ้านในพื้นที่ หรือไม่อย่างนั้นก็จะจะเป็นลักษณะของการจ้างรายวันมากกว่า (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550)

2.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไปของประเพณีและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในชุมชนบ้านคันไ้ นี้ ทำให้เห็นว่าชุมชนบ้านคันไ้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะความเจริญของโลกทุนนิยม ที่ชีวิตความเป็นอยู่นั้นเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการดำเนินชีวิตที่รีบเร่ง แข่งขันกันบริโภค ทำให้เกิดผลกระทบต่องานวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของคนในชุมชน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในประเพณีและวัฒนธรรมนี้ สอดคล้องกับแนวความคิดของ วิเชียร รักการ (2529: 4) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าอย่างน้อยมีด้วยกัน 2 ระดับ คือ ระดับกลุ่มคนย่อย ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มคนบางกลุ่ม ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกลุ่มอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงปทัสถานและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้ และระดับสถาบันหรือระดับองค์การ การเปลี่ยนแปลงระดับ

นี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจหรือสถาบันการเมืองและการปกครอง เป็นต้น และการเปลี่ยนแปลงในระดับนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมได้เช่นเดียวกัน โดยลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมว่าโดยทั่ว ๆ ไปสังคมจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแบบที่เรียกว่าเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือหากการเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ย่อย ๆ (Social relations) โดยทั่ว ๆ ไป ตัวอย่างเช่น ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดากับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ เป็นต้น และถ้าความสัมพันธ์ทั่ว ๆ ไปที่กล่าวถึงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ เป็นระยะเวลานาน ๆ ก็อาจมีผลทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบแผนหรือความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างของสังคมจริง ๆ เปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งก็ถือว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันแล้ว อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ย่อยนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอแต่ความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างจะยังไม่เปลี่ยนแปลงไปทั้งนี้เพราะว่าอาจมีความสัมพันธ์ใหม่ที่ถือปฏิบัติเกิดขึ้นมาแทนที่ ทำให้สังคมอยู่ในสภาพที่สมดุลย์เคลื่อนที่ต่อไปได้ นอกจากนี้สังคมที่ไม่มีการติดต่อกับสังคมอื่นแล้วอาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย ทั้งนี้เป็นเพราะยังไม่เห็นตัวอย่างการเปลี่ยนแปลง ไม่เห็นตัวอย่างของสังคมอื่นที่ดีหรือที่แตกต่างไปจากตน การไม่เห็นตัวอย่างมีผลทำให้ไม่มีการแปลงสภาพแวดล้อมดั้งเดิมของตนอีกด้วยและการศึกษาของจันทิชย์ ชามาตย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชนโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่าวิถีครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิดได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุขมูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพใหม่ ๆ ในชุมชนได้แก่ พาณิชยกรรม บริการและรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจากผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการตั้งโรงเรียนใหม่ สามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีครอบครัวและสังคมนั้น ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจายของวัฒนธรรมและสาธนาอุปโลก ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบทเกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง และการศึกษาของอรุณ เอื้อสามาลัย (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านตุม อำเภอท่าตุม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สิน

มีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่การพนัน หายเถื่อนและมวยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต ซึ่งผลการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไช้ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจนเห็นชัดก็คือประเพณีสงกรานต์ ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับการเล่นสาดอย่างสนุกสนานมากกว่าการปฏิบัติตามประเพณีที่ดั้งเดิมในวันปีใหม่แบบไทยหรือประเพณีการเกี่ยวข้าวที่ใช้เครื่องจักรกลทุ่นแรงเข้ามาแทนที่ หรือการใช้วิธีคิดแบบทุนนิยมที่ใช้การว่าจ้างแรงงานรายวันมากกว่าร่วมแรงร่วมใจกันเกี่ยวข้าว แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องความพุทธศาสนานั้นชาวบ้านคันไช้ได้อุทิศและปฏิบัติตามอย่างเหนียวแน่นและต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการถวายเทียนพรรษาหรือประเพณีการขึ้นปีใหม่ และยังมีหมอชาวบ้านที่ทำหน้าเป็นหลักในการประกอบพิธีกรรม ต่าง ๆ ของชาวบ้านคันไช้อย่างต่อเนื่องที่สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในส่วนองประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชุมชน

3. ด้านค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชน

สำหรับค่านิยมของชาวบ้านในชุมชนบ้านคันไช้ยังคั้งเป็นความเชื่อแบบไทย ๆ ซึ่งค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ นั้น ยังเชื่อในเรื่องของความดี ความชั่ว ค่านิยมเกี่ยวกับความสวยงาม ศิลปะการบันเทิง ค่านิยมเกี่ยวกับความทุกข์ ความสุขของคนในชุมชน เป็นต้น

3.1 ค่านิยมความเชื่อที่สำคัญในอดีต ก่อนปี พ. ศ. 2546

จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าค่านิยมความเชื่อแต่เดิมของบ้านคันไช้เป็นค่านิยมความเชื่อแบบไทย ๆ ซึ่งเชื่อในเรื่องของความดี ความชั่ว ค่านิยมเกี่ยวกับความสวยงาม ศิลปะการบันเทิง ค่านิยมเกี่ยวกับความทุกข์ ความสุขของคนในชุมชน จิตวิญญาณ และเรื่องเกี่ยวกับผี เป็นต้น ซึ่งจากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ที่รวบรวมไว้โดย นายสมนึก รุ่งรัตน์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ เล่าให้ฟังว่าจากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไช้ที่รวบรวมไว้นั้น ค่านิยมของประชาชนบ้านคันไช้ เป็นค่านิยมที่บางอย่างยังคงมีมาตั้งแต่อดีต คือ ค่านิยมการนับถือ พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับสังคมไทยมา

ช้านาน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้มีความเจริญไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคมและเศรษฐกิจที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนก็ตาม คนในชุมชนก็ยังยึดถือความกตัญญูต่อบุคคลที่มีพระคุณเป็นที่ตั้ง เหมือนเช่นที่ได้มีมาตั้งแต่ในอดีต ส่วนผู้ใดที่ได้ทำการทอดทิ้งพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณก็จะได้รับความดูแคลนและถูกเหยียดหยามจากคนในชุมชน ส่วนค่านิยมพื้นฐานอื่นในชุมชนเช่น ค่านิยมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้ก็ยังมิให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนต้องมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยพร้อมๆ กับสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550)

นายสงกา จันทะคุณ กำนันตำบลคันไ้ ให้ฟังว่าประชาชนทุกครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก จะนับถือศาสนาพุทธ 100 เปอร์เซ็นต์ ดังนั้น ความเชื่อ ประเพณี และค่านิยมส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับศาสนา โดยประชาชนในชุมชนนั้นจะมีความศรัทธาเลื่อมใสในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะว่าประชาชนมีความเชื่อในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้แก่ เชื่อในเรื่องของนรก สวรรค์ ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับชาวบ้าน คือ จะมีความเข้าใจว่า ถ้าคนใดทำดีจะได้ขึ้นสวรรค์ และถ้าคนใดทำไม่ดีจะตกนรก นอกจากนี้ก็จะเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือจะเชื่อว่า ถ้าทำความดี ผลดีก็จะตอบแทน ถ้าทำความชั่วผลที่ได้รับก็จะมีแต่ความเดือดร้อน ซึ่งในปัจจุบันนี้ภายในชุมชนไม่ว่าจะเป็นคนเฒ่าคนแก่หรือคนหนุ่มสาวก็ยังเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรมว่ายังคงมีอยู่จริง และประชาชนส่วนใหญ่ในปัจจุบันก็ยังนิยมไปวัดไม่เว้นแม้กระทั่งคนหนุ่มสาวภายในชุมชน (สงกา จันทะคุณ, 2550)

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านคันไ้ ให้ฟังว่า วัดยังมีบทบาทที่สำคัญที่สุดในชุมชน คือ วัดเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนในเรื่องของการเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งวัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนก็คือ วัดคันไ้ฆราวาส ซึ่งจะเห็นได้ว่าทุกวันสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือวันพระไม่ว่าจะเป็นคนเฒ่าคนแก่หรือคนวัยหนุ่มสาว ก็ยังนิยมไปวัด ส่วนบทบาทของวัดในเรื่องอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้ความช่วยเหลือในเรื่องสวัสดิการสังคมอื่นๆ เช่น การช่วยเหลือสงเคราะห์คนอนาถาไร้ที่พึ่งไม่มีอาหารกินเป็นต้น วัดก็ยังมีบทบาทในส่วนนี้ด้วย (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550)

นายคำฟ่อน ศรีนาราง เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านคันไ้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการกินหลายอย่าง เช่น หญิงตั้งครรภ์ห้ามกินชะอม เพราะเชื่อว่าจะทำให้เด็กในท้องแท้งตายได้ ซึ่งสตรีในชุมชนทราบกันดีและปฏิบัติตาม จะสังเกตได้ว่าในชุมชนไม่ค่อยนิยมปลูกต้นต้นชะอมเพื่อบริโภคซึ่งอาจจะเกิดจากความเชื่อนี้เอง (คำฟ่อน ศรีนาราง, 26 กรกฎาคม 2550) นอกจากนี้นางเทิ้ม ยศอ่อนยังเล่าให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่านอกจากจะห้ามกินชะอมแล้ว ยังห้ามเขี่ยผ้า เพราะเชื่อว่าจะทำให้เข็มแทงท้องแตกตายได้ อีกทั้งเมื่อคลอดแล้วยังไม่ให้กินอะไรนอกจากปลาเค็ม โดยเฉพาะของควา เพราะเชื่อว่าของควาจะทำให้มดลูกไม่แห้งและอาจถึงกับเสียชีวิตได้ (เทิ้ม ยศอ่อน, 2550)

นางบุญร่วม ถมดี ยังได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่า ชาวบ้านคันไ้มีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณและเรื่องเกี่ยวกับผี ด้วย เช่น ผีบ้านผีเรือน ผีปอบ ผีกะ ผีร่อนเป็นต้น ชาวบ้านให้ความเคารพและเลี่ยงคูหรือหลีกเลี่ยงที่จะพบเจอ หรือจะเช่นไหว้เมื่อเกิดการเจ็บป่วยไม่สบาย บ้านคันไ้ซึ่งนั้นจะมีศาลปู่ประจำหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านคันไ้ให้ความเคารพนับถือ (บุญร่วม ถมดี, 2550)

3.2 ค่านิยมความเชื่อที่สำคัญตั้งแต่ปี พ. ศ. 2546 เป็นต้นมา

ผลการศึกษาพบว่าค่านิยมความเชื่อของคนในชุมชนนั้น มีความเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก อาจจะเป็นเพราะชุมชนบ้านคันไ้ เป็นชุมชนที่มีประชาชนนับถือพุทธศาสนา และยึดมั่นในกรอบแนวคิดคำสอนของพุทธศาสนา อีกทั้งมีความเชื่อในผีและจิตวิญญาณเป็นอย่างมาก จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงความเชื่อนี้เป็นไปได้ยาก อีกทั้งการเชื่อในเรื่องความดีความชั่ว ยังอาจจะทำให้การเปลี่ยนแปลงค่านิยมความเชื่อที่เกิดขึ้นใหม่จะได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน และไม่ยอมรับนับถือและนำมาปฏิบัติอย่างง่าย ๆ ถ้ามีความขัดแย้งในวิธีคิดแบบดั้งเดิมของชาวบ้านชุมชนบ้านคันไ้ซึ่งจากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ที่รวบรวมไว้โดย นายสมนึก รุ่งรัตน์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ เล่าให้ฟังว่าจากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ที่รวบรวมไว้นั้นค่านิยมของประชาชนบ้านคันไ้ เป็นค่านิยมยังมีมาต่อเนื่องก็คือ ค่านิยมแห่งการกตัญญูที่เคารพนับถือผู้มีพระคุณ ได้แก่ พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ เชื่อว่าผู้ใดที่ได้ทำการทอดทิ้งพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณก็จะได้รับความดูแคลนและถูกเหยียดหยามจากคนในชุมชน จะทำอะไรก็จะไม่เจริญก้าวหน้า ส่วนค่านิยมพื้นฐานเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้มีลดน้อยลงไป อันเนื่องมาจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550)

นายสงกา จันทะคุณ กำนันตำบลคันไ้ จึงเล่าให้ฟังว่าทุกวันนี้ พุทธศาสนาก็ยังมีบทบาทสำคัญกับคนในชุมชน ประชาชนยังมีความศรัทธาเลื่อมใสในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ยังเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือถ้าทำความดีผลดีก็จะตอบแทนดี ถ้าทำความชั่วผลที่ได้รับก็จะมีแต่ความเดือดร้อน ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงนิยมไปวัดไม่เว้นแม้กระทั่งคนหนุ่มสาวภายในชุมชน (สงกา จันทะคุณ, 2550)

นายคำฟ่อน ศรีนาราง เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านคันไ้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการกินเหมือนเดิม เช่นห้ามกินชะอมตอนตั้งครรภ์ (คำฟ่อน ศรีนาราง, 25 กรกฎาคม 2550) ยังห้ามเย็บผ้ายังไม่ให้กินอะไรนอกจากปลาเค็ม (เทิ้ม ยศอ่อน, 2550)

นางบุญร่วม ถมดี เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านคันไ้ยังมีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ และเรื่องเกี่ยวกับผี ด้วย เช่น ผีบ้านผีเรือน ผีปอบ ผีกะ ผีเร่ร่อน ยังเคารพศาลปู่ประจำหมู่บ้าน เหมือนเช่นเดิมในอดีต (บุญร่วม ถมดี, 2550)

3.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไปของค่านิยมความเชื่อ

จากผลการศึกษาที่พบว่ามีเปลี่ยนแปลงน้อยมากในเรื่องของความเชื่อและค่านิยมของคนในชุมชนคันไ้ มีเพียงเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้มีลดน้อยลงไป ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เสรี พงษ์ภักย์ (2534) ได้ทำการศึกษาร่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกำลังพัฒนา: ศึกษากรณี บ้านหนองเต่า ตำบลโคกลี อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้น มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการขาย การติดต่อซื้อขายระหว่างหมู่บ้านกับเมืองมีมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารทำให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้ค่านิยมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน และก่อให้เกิดอาชีพเสริมในหมู่บ้าน ความเชื่อมั่นในประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อเปลี่ยนแปลงไป แต่วัดยังเป็นสถาบันหลักในการยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาของ อรุณ เอื้อสามาลย์ (2542) ได้ทำการศึกษาร่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านตุม อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิต

มากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่การพนัน หว่ยเถื่อนและมว่ยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโส เช่นเดียวกับในอดีต และการศึกษาของสตรี (2547) ศึกษาเรื่อง “วิถีชีวิตและความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ ลาวและกวย: กรณีศึกษา ตำบลหนองสะและตำบลเสม็ด อำเภอโรงทาน จังหวัดสุรินทร์” วิถีชีวิตด้านความเชื่อ พบว่า ความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว หมู่บ้านคือเชื่อว่าผีปู่ตาเป็นวิญญาณบรรพบุรุษ ผีแถนเป็นผีที่อยู่บนฟ้า ผีตาแฮกเป็นผีประจำไร่นา ความเชื่อดั้งเดิมกลุ่มชาติพันธุ์หมู่บ้านหนองม้า เชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผีประจำหมู่บ้านและผีประจำเรือน ผีมือเป็นผีประจำเรือน ผีตาแฮกเป็นผีประจำไร่นา ความเชื่อทางพุทธศาสนาทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ เชื่อในเรื่องนรก สวรรค์ กฎแห่งกรรม บุญบาปส่งผลถึงภพหน้าเหมือนกัน และความเชื่ออื่น ๆ ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์เชื่อในเรื่องสมุนไพรรักษาโรคภัยไข้เจ็บเหมือนกัน โดยแยกแต่ละประเด็นโดยวิถีชีวิตด้านค่านิยมพบว่า ค่านิยมพื้นฐานทางสังคม ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีค่านิยมเหมือนกัน คือการทำความดีเพื่อพ่อแม่ ความสันโดษ ความเสียสละ ความเป็นอยู่ที่พอเพียงและค่านิยมการนับถือบุคคล ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ค่านิยมเหมือนกัน คือนับถือ คนดี นับถือผู้สูงอายุหรืออาวุโส และนับถือผู้มีพระคุณ ส่วนวิถีชีวิตด้านพิธีกรรมประเพณี พบว่า พิธีกรรมประเพณีส่วนบุคคล ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีพิธีกรรมประเพณีการเกิด การบวช การตาย การแต่งงาน คล้ายคลึงกัน พิธีกรรมประเพณีส่วนรวมทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีพิธีกรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านเหมือนกัน จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าความเชื่อของชาวบ้านคันไช้ ที่เปลี่ยนแปลงไปน้อยมากเนื่องจากเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับความดีความชั่ว เรื่องผี ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเชื่อของท้องถิ่นที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันมีผลกระทบน้อยมากในวิถีความเชื่อแบบไทย ๆ มีเพียงเรื่องความเชื่อเพื่อพ่อแม่ มีความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้มีลดน้อยลงไป

4. สภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้

4.1 สภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้ก่อนปี พ. ศ. 2546

ผลการศึกษาพบว่า แต่เดิมประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์ ส่วนร้อยละ 18 ประกอบ อาชีพ รับจ้าง บางคนประกอบอาชีพหาของป่ามาขาย ซึ่งเศรษฐกิจในชุมชนยังไม่กว้างขวางเติบโตมากนัก มีเพียง 1 ร้าน ทำการค้าขายสินค้าต่าง ๆ รวมทั้งสินค้าทางการเกษตรต่าง ๆ ด้วย ซึ่งสังเกตได้จากคำบอกเล่าของนายสงกา จันทะคุณ ได้เล่าให้ฟังว่า แต่เดิมนั้นชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตในการดำรงชีพ ด้วยการบุกเบิกหักล้างถางป่า ทำมาหากินและดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า การหาอาหารด้วยการล่าสัตว์หาของป่า การเลี้ยงสัตว์ การทำไร่ ทำนา ทำสวน ทำมาค้าขาย การขายแรงงาน การเป็นเจ้านายลูกจ้าง การรับราชการและอื่นๆ เป็นต้น (สงกา จันทะคุณ, 2550)

นายสมนึก รุ่งรัตน์ ได้เล่าว่า จากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ที่รวบรวมไว้นั้น แต่เดิมนั้นประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 82 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์ ส่วนร้อยละ 18 ประกอบ อาชีพ รับจ้าง โดยเฉพาะในฤดูแล้ง ประชากรจะอพยพเข้าไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯ มีรายได้เฉลี่ย ต่อหัวของประชาชนต่อหัวเท่ากับ 30,000 บาทต่อปี อาชีพหลักคือ ทำนา ทำสวนทำไร่ ส่วนอาชีพเสริม เลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ร้านค้าในชุมชนคันไ้มีจำนวน 1 ร้าน ซึ่งเป็นร้านที่เปรียบเสมือนเสมือนศูนย์รวมสินค้าต่าง ๆ สำหรับคนในชุมชนบ้านคันไ้ (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550)

4.2 สภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้ ตั้งแต่ปี พ. ศ. 2546 เป็นต้นมา

ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านคันไ้ ต้องเปลี่ยนอาชีพของตนเองไป บางคนที่ทำไร่ก็เปลี่ยนมาเป็นค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่เช่นสินค้าโอท็อปต่าง ๆ บางคนก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ซึ่งประชาชนมีรายได้ต่อหัวเพิ่มขึ้น มีร้านค้าให้ซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้น ประชาชนมีโอกาเลือกซื้อสินค้ามากขึ้นจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ทั้งหลาย ชาวไร่บางส่วนสามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรมทั้งปี ซึ่งชาวบ้านหลายท่านที่บอกเล่าว่าสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้นั้นเปลี่ยนแปลงไป อาทิ นายชัยพงษ์ อินทสุวรรณ ได้เล่าให้ฟังว่าชาวบ้านเปลี่ยนอาชีพจากการเก็บของป่ามาขาย เมื่อมีการสร้างเขื่อน

ขึ้น จึงไม่อาจเลี้ยงได้ถึงผลกระทบที่จะตามมา ชาวบ้านจึงต้องการการอบรมพัฒนาเสริมสร้างอาชีพในด้านต่างๆ รวมถึงการให้ความรู้เกี่ยวกับสินค้าโอท็อปต่างๆ ด้วย ที่ผ่านมานักวิชาการ เคยมีการอบรมทำกล้วยตากให้พวกเขามาก่อน แต่ไม่ต่อเนื่องว่าทำแล้วขายที่ไหน อย่างไร ชาวบ้านไม่มีความรู้มาทำต่อ ก็เหมือนกับเอาเงิน เอาของ เอาแรง เอาความรู้มาทิ้งเสียเงินไปเปล่าๆ (ชัยพงษ์ อินทสุวรรณ, 2550)

นางเทิ้ม ยศอ่อน แย้งว่าได้รับเงินชดเชยจากการโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ถึงห้าแสนหกหมื่นบาท ซึ่งอาชีพเดิมของเธอก็คือปลูกมัน หางของป่า และเลี้ยงสัตว์ เมื่อได้รับเงินมาแล้ว เธอก็นำมาสร้างบ้านหลังใหม่ พร้อมไปซื้อที่เพื่อจะต่อขยายการทำมาหากินของเธอต่อไป แต่เธอก็ยังไม่แน่ใจว่าจะทำอะไรเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากการทำไร่มัน คงต้องใช้วิธีไปดูตัวอย่างวิถีชีวิตของคนรอบเขื่อนอื่นๆ (เทิ้ม ยศอ่อน, 2550)

นายมาลัย แก้ววิเศษ ผู้ใหญ่บ้านบ้านคันไ้โข่ง เปิดเผยว่าตลอดเวลาที่ผ่านมา เมื่อถึงช่วงหน้าฝนจะเกิดความวิตกกังวลขึ้นมาทันทีเนื่องจากเจอน้ำท่วมจนพืชผลทางการเกษตรที่ปลูกไว้เสียหายหมด มาถึงปีนี้แม้พื้นที่ยังไม่พ้นปัญหาเรื่องน้ำท่วมก็ตาม ก็ยังมีกำลังใจและความหวังจากเขื่อนแควน้อย และมั่นใจว่าพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัยจะไม่ต้องเจอกับปัญหาน้ำท่วมอีกต่อไป และรู้สึกซาบซึ้งในแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้สร้างโครงการเขื่อนแควน้อยขึ้นมา รู้สึกดีใจเมื่อมีเขื่อนแล้วบ้านเมืองจะเจริญขึ้น เศรษฐกิจในชุมชนก็จะดีขึ้น มีน้ำใช้ ไม่แห้งแล้ง และยังช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมแบบซ้ำซากที่เกิดขึ้นทุกปีได้อีกด้วย (มาลัย แก้ววิเศษ, 2550)

นายคำฟ่อน ศรีนารัง ได้เล่าว่าความคาดหวังของชาวบ้านเรื่องการสร้างเสริมศักยภาพด้านการท่องเที่ยว รวมไปถึงความรู้ด้านการเสริมสร้างอาชีพ จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านคันไ้โข่ง คาดหวังจะได้รับการช่วยเหลือ สนับสนุนและส่งเสริมจากส่วนราชการ (คำฟ่อน ศรีนารัง, 2550)

นายสมนึก รุ่งรัตน์ ได้เล่าว่า จากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้โข่ง ที่รวบรวมไว้นั้น บ้านคันไ้โข่งทุกวันนี้ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 60 ประกอบยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมเดิมก็คือ ทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์ แต่ประชาชนบางส่วนถึงร้อยละ 30 เริ่มออกไปประกอบอาชีพรับจ้างนอกชุมชนเพิ่มขึ้น มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชาชนต่อหัวนั้นสูงขึ้นเท่ากับ 60,000 บาทต่อปี นอกจากนี้ร้านค้าในชุมชนคันไ้โข่งมีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยมี 3 ร้าน ซึ่งทำให้เห็นว่า

ชาวบ้านคันไช้ มีโอกาสเลือกซื้อสินค้าจากหลายแหล่งมากขึ้น อีกทั้งยังมีพ่อค้าแม่ค้าเร่เข้ามาค้าขายในชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านคันไช้สามารถเลือกซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้น (สมนึก รุ่งรัตน์, 2550)

4.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไปของสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านคันไช้ นั้น จะพบว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจ ทั้งรูปแบบอาชีพของคนในชุมชน และรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงในรูปแบบของเศรษฐกิจทุนนิยมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของนักวิชาการหลาย ๆ ท่านที่ทำการศึกษา ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนในด้านผลกระทบเศรษฐกิจของชุมชน โดยส่วนใหญ่จะใช้แนวการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสีย (benefit-cost analysis) เป็นแนวการวิเคราะห์ที่ใช้ความรู้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่แต่เดิมรัฐใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความจำเป็นของการสร้างเขื่อน มีการถกเถียงถึงผลดีผลเสียมากขึ้น จึงเกิดข้อสงสัยในความถูกต้องของการศึกษาความเหมาะสมของโครงการเช่น การศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2540) ทบทวนวิเคราะห์ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการแก่งเสือเต้นการศึกษาเหล่านี้ ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาความเหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ของหน่วยงานสร้างเขื่อนมีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียทางเศรษฐศาสตร์ที่ผิดพลาด โดยการประเมินผลได้สูงเกินความจริง (overestimate) และชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่ออกมาใหม่นั้นล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า กรณีเขื่อนที่ศึกษานั้นไม่คุ้มค่าการลงทุน แนวการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ยังเกิดขึ้นมาท่ามกลางความขัดแย้งเกี่ยวกับการแก้ไขผลกระทบต่อชาวบ้าน ดังเช่น งานศึกษาของ ขวัญใจ อรุณสมบัติ (2538) ที่คำนวณหาขอบเขตของค่าชดเชยประมงในช่วงเวลาระหว่างการก่อสร้างเขื่อนปากมูล โดยการสังเคราะห์ตัวเลขสถิติ แล้วนำมาวิเคราะห์ในบริบทวิชาเศรษฐศาสตร์ในระยะสั้นๆ ด้วยการใช้อยุทธศาสตร์สูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจ (opportunity cost) เป็นหลักในการคำนวณและแบ่งการสูญเสียออกเป็นการสูญเสียรายได้จากการประมงเชิงพาณิชย์ (commercial transaction) และการสูญเสียการบริโภคปลาในครอบครัว (own consumption) เพื่อคำนวณค่าชดเชยที่เป็นธรรม ซึ่งผลที่ออกมาสอดคล้องกับอัตราค่าชดเชยที่ชาวบ้านเรียกร้องให้รัฐจ่าย การศึกษาของขวัญใจ ยังแสดงให้เห็นว่าการศึกษาเพื่อจ่ายค่าชดเชยของภาครัฐที่มอบหมายให้ภาควิชาการจัดการประมง คณะประมงมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2537) ที่ได้คำนวณโดยจัดลำดับหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประมงออกเป็น 5 เขตตามลำดับของระยะทางที่ไกลออกจากเขื่อนลงในแผนที่และให้ค่าชดเชยสัมพันธ์กับระยะทางจากเขื่อน ทำให้ระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ใกล้เขื่อน

มีระดับการสูญเสียสูงกว่าผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปนั้นไม่ถูกต้อง โดย ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ได้นำประเด็นการแบ่งเขตดังกล่าว และนำมาหาค่าเฉลี่ยของรายได้ต่อครอบครัว และปริมาณปลาที่จับได้ของแต่ละหมู่บ้านก่อนการสร้างเขื่อนมาสร้างเป็นกราฟเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ว่า มีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างค่าชดเชยกับระยะทางจากเขื่อนหรือไม่ ผลจากการทำแผนที่ (mapping) ระหว่างแผนที่จริงและหมู่บ้านที่ใช้เป็นตัวอย่าง พบว่าระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของแต่ละหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์กับข้ออ้างที่ว่าหมู่บ้านนั้นๆ อยู่ไกลหรือใกล้เขื่อนเป็นระยะทางเท่าใดเลย และรายได้จากการขายปลาของแต่ละหมู่บ้านผันผวนขึ้นลงตลอดลำน้ำมูล ผลการศึกษาดังกล่าวตรงกับที่ชาวบ้านรายงานว่าวิถีชีวิตชาวประมงไม่ผูกติดกับถิ่นที่อยู่อาศัยของตนเพราะชาวบ้านมีการโยกย้ายแหล่งหาปลาอยู่เป็นประจำแล้วแต่ฤดูกาลและการผันแปรของสายน้ำ ไม่มีการผูกขาดแหล่งหาปลาแต่อย่างใด ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าจะมีอะไรที่มีอิทธิพลต่อการประมงของชาวบ้านแล้ว หมู่บ้านที่อยู่ใกล้วังปลามีโอกาสที่จะหารายได้สูงกว่าที่อื่นๆ การศึกษานี้จึงเป็นข้อบ่งชี้ที่สำคัญว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนต่อชาวบ้านเป็นเรื่องของลักษณะทางนิเวศวิทยาไม่ใช่เรื่องของระยะทาง เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าการศึกษาของ ขวัญใจ อรุณสมิทธิ จะสอดคล้องกับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน แต่ก็ได้มีการตั้งอัตราผลกระทบให้อยู่ในพิสัยที่พอสอดคล้องกับความสามารถเชิงงบประมาณของรัฐ ซึ่งการสร้างหลักเกณฑ์และเงื่อนไขทางวิชาการโดยใช้ความรู้ทางด้านเศรษฐศาสตร์นี้ ขวัญใจ อรุณสมิทธิ อ้างว่าเป็นระบบเพียงพอต่อการใช้เป็นจุดยืนขึ้นในการให้ความเป็นธรรมต่อผู้กรณีคือรัฐกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบการศึกษาของสดี สว่างโสรก ที่เน้นไปที่ชาวบ้านในชุมชนแถบปากมูลที่มองระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านว่าเป็นการผลิตแบบเลี้ยงชีพ ในขณะที่ความจริงแล้วชาวบ้านมีระบบเศรษฐกิจแบบการประมง มีการหาปลาขาย มีรายได้จนสามารถสร้างหมู่บ้านขึ้นมาหรือส่งลูกหลานเรียน อีกทั้งยังนำปลาไปแลกข้าวสารกับชุมชนชาวนาที่ห่างไกลออกไป การสร้างเขื่อนจึงกระทบต่อสังคมท้องถิ่นในวงกว้างมิใช่แค่บริเวณเขื่อน ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาของคำสอน สีชมภู (2531) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม หลังจากการมีไฟฟ้าเข้าสู่ชนบทอีสาน ศึกษากรณีบ้านกำแมด ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่าไฟฟ้านอกจากจะใช้เพื่อแสงสว่างและใช้กับเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้านแล้ว ยังจะทำให้ประชาชนมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น การมีไฟฟ้าใช้นี้ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพหลักคือการทำนา แต่มีผลต่ออาชีพรองคือร้านค้า ร้านซ่อมเครื่องยนต์และอาหารลี้ยงต่าง ๆ ช่างฝีมือสามารถขยายบริการตอนกลางได้มากขึ้น ในส่วนทรัพย์สินที่ถือครองนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะเครื่องใช้ไฟฟ้า และการกู้ยืมเงินนั้นก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นเช่นกันทั้งจำนวนครอบครัวที่ยืมและจำนวนเงินที่ยืม ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น จากการที่มีไฟฟ้าใช้ทำให้สามารถทำความสะอาดบ้านเรือนได้มากขึ้นในเวลา

กลางคืน สามารถรับฟังข้อมูลข่าวสารจากหอกระจายเสียงของหมู่บ้าน ชาวบ้านรับประทานอาหารเช้าเร็วขึ้นเพราะจะไปชมละครโทรทัศน์ในตอนกลางคืน อีกทั้งนำเรื่องต่าง ๆ ที่รับทราบมาคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน ประชาชนมีอาชีพรอมามากขึ้น และการศึกษาของเสรีพงษ์ภิญโญ (2534) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกำลังพัฒนา: ศึกษากรณี บ้านหนองเต่า ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้น มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการขาย การติดต่อซื้อขายระหว่างหมู่บ้านกับเมืองมีมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารทำให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้ค่านิยมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำชีวิตแบบพื้นบ้าน และก่อให้เกิดอาชีพเสริมในหมู่บ้าน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นพบว่า การพึ่งพาในระบบเครือญาติมีน้อยลง ความเชื่อมั่นในประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อเปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมในการบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกและการบันเทิงแบบสังคมเมือง ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจนั้น ในชุมชนมีถนน ไฟฟ้า คลองส่งน้ำชลประทาน ทำให้การติดต่อสื่อสารและการทำการเกษตรต่าง ๆ สะดวกมากยิ่งขึ้น และการศึกษาของ ฉันทิษฐ์ ชามาตย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชนโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่าวิถีครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิดได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุข มูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพใหม่ ๆ ในชุมชนได้แก่ พาณิชยกรรมบริการและรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจากผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการ ตั้งโรงเรียนใหม่ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีครอบครัวและสังคมนั้น ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจายของวัฒนธรรมและสาขานโยบายโลก ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบทเกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง และการศึกษาของ อรุณ เอื้อสามาลย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านดุม อำเภอท่าดุม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่การพนัน หว่ยเถื่อนและมวยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้

มากขึ้นโดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต และการศึกษาของจักรเพชร เคลือบสูงเนิน (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อการผลิตทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านดงขี้เหล็ก อำเภอสนป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ด้านโครงสร้างและบริบทชุมชน ได้แก่อำเภอบ้านครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยว จำนวนแรงงานในครอบครัวลดลง เกษตรกรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดของพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เกษตรกรส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนจากระบบเครือญาติกลายเป็นระบบธุรกิจ กลายเป็นกลุ่มเกษตรกรรวม มีความช่วยเหลือกันในเรื่องเครื่องมือทุนแรง ทำให้ผลผลิตมากขึ้น เกษตรกรมีความเชื่อในจารีตประเพณี วัฒนธรรมลดน้อยลงไป สนใจกับการประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ นั้นพบว่าเกษตรกรมีทุนเพิ่มขึ้นจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมและมีรายได้สูงขึ้น ส่วนผลกระทบด้านข้อมูลข่าวสารนั้นพบว่าเกษตรกรสามารถรับข่าวสารได้มากขึ้นทำให้เลือกการผลิตได้อย่างเหมาะสม ใช้พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้ผลผลิตดีมีคุณภาพ มีการเลือกใช้เครื่องมือทุนแรงเพื่อการประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย และการศึกษาของนัฐยา แคล้อย (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนภูผาสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเพียง 4 ด้าน ได้แก่ ลักษณะอาชีพในชุมชน แหล่งเงินทุน แหล่งซื้อปุ๋ยและรายจ่ายในครัวเรือน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม มีการเปลี่ยนแปลง 5 ด้านคือ บทบาทของสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน จำนวนกลุ่มและองค์กร สัมพันธภาพของกลุ่มและองค์กร ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านคือ บทบาทของวัด ความเชื่อและการปฏิบัติตามคำสอน ประเพณีของคนในชุมชน และประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งผลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนไปบางคนที่ทำไร่ก็เปลี่ยนมาเป็นค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่เช่นสินค้าโอท็อปต่าง ๆ บางคนก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ซึ่งประชาชนมีรายได้ต่อหัวเพิ่มขึ้น ในชุมชนมีร้านค้าให้ซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้น ประชาชนมีโอกาเลือกซื้อสินค้ามากขึ้นจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ทั้งหลาย ชาวไร่บางส่วนสามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรมทั้งปี

5. พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมบ้านคันไ้

ผลการศึกษาพบว่าพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมบ้านคันไ้ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไป คือ สภาพทั่วไปของชุมชน และด้านเศรษฐกิจของชุมชน ส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากคือด้าน ประเพณีและวัฒนธรรม และค่านิยมความเชื่อ ที่ชาวชุมชนบ้านคันไ้ยังคงสืบทอดและรักษาไว้ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

5.1 การสร้างเงื่อนไขให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปของสภาพโดยทั่วไปของชุมชนและสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้

การสร้างเงื่อนไขได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านคันไ้ จากชุมชนที่มีสภาพพื้นที่ที่สามารถทำการเพาะปลูกพืชไร่หรือพืชที่ใช้ใช้น้ำน้อย และมีภาวะแล้ง ต่อเนื่องนั้น กลายเป็นพื้นที่ที่มีน้ำพอเพียงทำการเกษตร ชาวบ้านมีการอพยพย้ายถิ่นไปสู่เมืองและต่างจังหวัดมากขึ้น ซึ่งเป็นการอพยพแรงไปยังแหล่งงานใหม่ ๆ เนื่องจากการเสียพื้นที่ทำกินไป และมีบางส่วนเท่านั้นที่กลับเข้ามาทำงานในชุมชนที่เห็นว่ามีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้น ประชาชนบางส่วนมีโอกาสมีรายได้มากขึ้นจากการท่องเที่ยวในพื้นที่ และการประกอบอาชีพเสริมต่าง ๆ จากแต่เดิมที่เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีประชากรอาศัย จำนวน 587 คน และจำนวนหลังคาเรือน 89 หลังคาเรือน อาชีพเดิมทำการเกษตรกรรมโดยการปลูกพืชไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ การคมนาคมติดต่อระหว่างบ้านคันไ้กับตัวอำเภอวัดโบสถ์ และตัวจังหวัดพิษณุโลก ไม่สะดวกมากนัก เนื่องจากเส้นทางคมนาคมยังเป็นถนนลูกรัง เมื่อมีการสร้างเขื่อนขึ้นชาวบ้านนอกจากจะต้องหาที่ทำกินใหม่ทดแทนที่เดิมแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังมีโอกาสในการทำการเกษตรกรรมมากขึ้นเพราะมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรม อีกทั้งคนในชุมชนการมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยวและอาชีพเสริมต่าง ๆ ที่จะมีขึ้นในอนาคต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจทั้งในรูปแบบอาชีพของคนในชุมชน และรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงในรูปแบบของเศรษฐกิจทุนนิยมเพิ่มมากขึ้น บางคนที่ทำไร่ก็เปลี่ยนมาเป็นค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่เช่นสินค้าโอท็อปต่าง ๆ บางคนก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ ซึ่งทำให้ประชาชนมีรายได้ต่อหัวเพิ่มขึ้น ในชุมชนมีคนหนุ่มสาววัยแรงงานลดน้อยลง ในชุมชนมีร้านค้าเพิ่มขึ้นเพื่อชาวบ้านให้ซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้น ประชาชนมีโอกาสเลือกซื้อสินค้ามากขึ้นจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ทั้งหลาย ชาวไร่บางส่วนสามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรมทั้งปี จากเดิมที่ส่วนใหญ่ถึงร้อยละประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และเลี้ยง

สัตว์ ส่วนร้อยละ 18 ประกอบ อาชีพ รับจ้าง บางคนประกอบอาชีพหาของป่ามาขาย ซึ่งเศรษฐกิจในชุมชนยังไม่กว้างขวางเติบโตมากนัก มีเพียง 1 ร้าน ทำการค้าขายสินค้าต่าง ๆ รวมทั้งสินค้าทางการเกษตรต่าง ๆ ด้วย ชาวบ้านบางส่วนเปลี่ยนอาชีพของตนเองไป บางคนที่ทำไร่ก็เปลี่ยนมาเป็นค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่เช่นสินค้าโอท็อปต่าง ๆ บางคนก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ซึ่งประชาชนมีรายได้ต่อหัวเพิ่มขึ้น มีร้านค้าให้ซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้นประชาชนมีโอกาสเลือกซื้อสินค้ามากขึ้นจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ทั้งหลาย ชาวไร่บางส่วนสามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรมทั้งปี

5.2 วิถีชีวิตแบบพุทธศาสนาทำให้สามารถธำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรม ค่านิยมและความเชื่อของชุมชน

ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไช้ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจนเห็นชัดก็คือ ประเพณีสงกรานต์ ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับการเล่นสาดอย่างสนุกสนานมากกว่าการปฏิบัติตามประเพณีที่ดั้งเดิมในวันปีใหม่แบบไทย หรือประเพณีการเกี่ยวข้าวที่ใช้เครื่องจักรกลทุ่นแรงเข้ามาแทนที่ หรือการใช้วิถีคิดแบบทุนนิยมที่ใช้การว่าจ้างแรงงานรายวันมากกว่าร่วมแรงร่วมใจกันเกี่ยวข้าว แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องความพุทธศาสนานั้นชาวบ้านคันไช้ได้นำมาปรับใช้และปฏิบัติอย่างเหนียวแน่นและต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการถวายเทียนพรรษาหรือประเพณีการขึ้นปีใหม่มะฆิ และยังมีหมอชาวบ้านที่ทำหน้าเป็นหลักในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านคันไช้อย่างต่อเนื่องที่สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในส่วนของประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชุมชน แต่เดิมมีประเพณีที่สำคัญอยู่หลายประเพณีคือประเพณีทำบุญกลางบ้าน ประเพณีสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ เข้าพรรษา และประเพณีการเกี่ยวข้าว เป็นประเพณีที่มีปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นประเพณีที่นิยมของประชาชนชาวไทย ที่ยังเคารพผู้ใหญ่ เคารพเชื่อถือในคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบชาวบ้านและการทำการเกษตรที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา จนกลายเป็นแบบอย่างที่ดีงามให้ลูกหลานได้ดูเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติต่อไป อีกทั้งในด้านค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากในเรื่องของความเชื่อและค่านิยมของคนในชุมชนคันไช้ มีเพียงเรื่องความเชื่อเพื่อเพื่อแผ่ ความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้มีคนน้อยลงไปจากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าความเชื่อของชาวบ้านคันไช้มีความเปลี่ยนแปลงไปน้อยมากเนื่องจากเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับความดีความชั่ว เรื่องผี ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเชื่อของท้องถิ่นซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากการนับถือพุทธศาสนาที่มีวัดเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจซึ่งยึดมีแบบแผนความ

เชื่อในเรื่องของความดี ความชั่ว ค่านิยมเกี่ยวกับความสวยงาม ศิลปะการบันเทิง ค่านิยมเกี่ยวกับความทุกข์ ความสุขของคนในชุมชน จิตวิญญาณ และเรื่องเกี่ยวกับผี เป็นต้น

2. ข้อวิจารณ์

2.1 ความเปลี่ยนแปลงสภาพโดยทั่วไปและโครงสร้างของชุมชน ดังนี้คือ

2.1.1 กลายเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำการเกษตร

ผลการศึกษาพบว่า ในกรณีของบ้านคันไช้ซึ่งนั้นทำให้ทราบว่า การสร้างเขื่อนได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านคันไช้ จากชุมชนที่มีสภาพพื้นที่ที่สามารถทำการเพาะปลูกพืชไร่หรือพืชที่ใช้น้ำน้อย และมีภาวะแล้งต่อเนื่องนั้น กลายเป็นพื้นที่ที่มีน้ำพอเพียงทำการเกษตร

2.1.2 มีการย้ายถิ่น หรือการออกไปทำงานนอกชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีการอพยพย้ายถิ่นไปสู่เมืองและต่างจังหวัดมากขึ้น ซึ่งเป็นการอพยพแรงไปยังแหล่งงานใหม่ ๆ เนื่องจากการเสียพื้นที่ทำกินไป และมีบางส่วนเท่านั้นที่กลับเข้ามาทำงานในชุมชนที่เห็นว่ามีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้น

2.1.3 มีรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพเสริม

ผลการศึกษาพบว่า บางคนมีรายได้มากขึ้นจากการท่องเที่ยวในพื้นที่และการประกอบอาชีพเสริมต่าง ๆ

สำหรับความเปลี่ยนแปลงไปของสภาพโดยทั่วไปของชุมชนนั้น สอดคล้องกับการศึกษาผลกระทบของการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ต้องอพยพ ซึ่งประเด็นนี้มักจะถูกละเลยจากรัฐชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนนั้น มิได้มีเพียงชาวบ้านที่ถูกอพยพจากอ่างเก็บน้ำตามที่ระบุไว้ในรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของศาสตราจารย์มนัส สุวรรณ (2524) ซึ่งศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในกรณีเขื่อน

ศรีนครินทร์ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่าผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ไม่ได้มีเพียงชาวบ้านในบริเวณอ่างเก็บน้ำที่ถูกลอยแพจากการที่บ้านเรือนและที่ทำกินถูกน้ำท่วมโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบกับชาวบ้านกลุ่มอื่นอีก 3 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากบริเวณน้ำท่วมที่เข้าไปอาศัยอยู่ด้วยกัน กลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตก่อสร้างเขื่อนที่ไม่ได้ถูกน้ำท่วมและไม่ต้องอพยพ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากที่อื่นๆ เข้ามาอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อน สำหรับประเด็นปัญหาอื่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชลประทานหรือพื้นที่รับประโยชน์ และการศึกษาก็ได้ชี้ว่า การสร้างเขื่อนที่ทำให้ชาวบ้านมีน้ำมากขึ้นจนสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในเขตชลประทานสูงนั้น จะต้องพิจารณาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านด้วย ดังเช่น งานศึกษาของคณะเวชศาสตร์เขตร้อน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2525 (อ้างใน สมพงษ์ ธงไชย, 2526) ที่ศึกษาการระบาดของโรคที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชลประทานของเขื่อนที่บั่นทอนชีวิตของประชาชนที่มีรายได้ โดยเฉพาะโรคในเขตร้อน เช่น พยาธิใบไม้ในตับ มาลาเรีย ไข้เลือดออก พยาธิใบไม้ในลำไส้ ไข้เลือดออกโรคเท้าช้าง และโรคพยาธิใบไม้ในเลือด รวมทั้งภาวะเด็กขาดอาหารที่ถูกปล่อยปละละเลยมากขึ้น นอกจากนั้นสมพงษ์ ธงไชย (2526) ได้เสนอเพิ่มเติมว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทางสังคมยังจะต้องพิจารณาผลกระทบของการกักเก็บน้ำของเขื่อนต่อชาวบ้านที่อยู่ทางตอนล่างของเขื่อนที่จะเกิดการขาดแคลนน้ำซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อการผลิตและนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐได้ ในบางกรณียังจะต้องพิจารณาไปถึงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำที่เกิดปัญหาน้ำทะเลรุกล้ำเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อการผลิตทางการเกษตร การย้ายถิ่นฐาน และการที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนอาชีพ นอกจากนี้การศึกษาของสคส สร้างสรรค์ (2541) ที่ศึกษากรณีโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล พบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลทำให้ความหลากหลายในการประกอบอาชีพลดลง ทำให้เกิดความอึดอัดขัดสน ต้องพึ่งพาตลาดและร้านค้า และเกิดความขัดแย้งในชุมชนขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งเป็นฐานการผลิตจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพเป็นการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรา แหล่งทำมาหากินในชุมชนลดลง และเสื่อมโทรมลง ผู้คนในชุมชนต่างอยู่แบบไม่พึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน โดยให้ความสำคัญกับชาวบ้านที่ต้องตกเป็นผู้แบกภาระจากผลกระทบของเขื่อน การศึกษาของกลุ่มนี้ที่ใช้แนวความคิดที่อิงกับหลักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการซึ่งยึดหลักว่าโครงการพัฒนาใดๆ ที่คนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จะต้องไม่กระทบต่อคนส่วนน้อยจึงจะถือว่าเป็นความสำเร็จ ยังทำให้เกิดการโต้แย้งกับแนวคิดกระแสหลักที่ว่า “คนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่” ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน ทำให้คนในชุมชนต้องมีการปรับตัว ปรับการทำงาน เปลี่ยนแปลงตนเองไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็เหมือนกับการลองผิดลองถูก ซึ่งประสบการณ์จะ

ทำให้คนในชุมชน และสมาชิกของชุมชน และสภาพแวดล้อมของชุมชนปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างดีต่อไป

2.2 การเปลี่ยนแปลงไปของประเพณีและวัฒนธรรมมีความเปลี่ยนแปลงคือ

2.2.1 มีการธำรงรักษาประเพณีไว้

ผลการศึกษาพบว่าประเพณีสงกรานต์ ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับการเล่นสาดอย่างสนุกสนานมากกว่าการปฏิบัติตามประเพณีที่ดั้งเดิมในวันปีใหม่แบบไทย ประเพณีการเกี่ยวข้าวที่ใช้เครื่องจักรกลท่อนแรงเข้ามาแทนที่ หรือการใช้วิถีคิดแบบทุนนิยมที่ใช้การว่าจ้างแรงงานรายวันมากกว่าร่วมแรงร่วมใจกันเกี่ยวข้าว แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความพุทธศาสนานั้น ชาวบ้านคันไช้ยังได้เคารพนับถือและปฏิบัติตามอย่างเหนียวแน่นและต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการถวายเทียนพรรษาหรือประเพณีการขึ้นปีใหม

2.2.2 การธำรงรักษาการรักษาแบบหมอชาวบ้าน

หมอชาวบ้านที่ทำหน้าเป็นหลักในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านคันไช้ยังอย่างต่อเนื่องที่สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

ผลการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชุมชนบ้านคันไช้ยังเห็นว่าการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดในชุมชนบ้านคันไช้ยังนี้ ทำให้เห็นว่าชุมชนบ้านคันไช้ยังมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะความเจริญของโลกทุนนิยม ที่ชีวิตความเป็นอยู่นั้นเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการดำเนินชีวิตที่รีบเร่ง แข่งขันกันบริโภค ทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีคิดและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของคนในชุมชน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในประเพณีและวัฒนธรรมนี้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของวิเชียร รักการ (2529: 4) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าอย่างน้อยมีด้วยกัน 2 ระดับ คือ ระดับกลุ่มคนย่อย ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มคนบางกลุ่ม ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกลุ่มอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงปทัสถานและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้ และระดับสถาบันหรือระดับองค์การ การเปลี่ยนแปลงระดับนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจหรือสถาบันการเมืองและการปกครอง เป็นต้น และการเปลี่ยนแปลงในระดับนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมได้

เช่นเดียวกัน โดยลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมว่าโดยทั่ว ๆ ไปสังคมจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแบบที่เรียกว่าเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือหากการเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ย่อย ๆ (Social relations) โดยทั่ว ๆ ไป ตัวอย่างเช่น ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดากับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ เป็นต้น และถ้าความสัมพันธ์ทั่ว ๆ ไปที่กล่าวถึงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ เป็นระยะเวลานาน ๆ ก็อาจมีผลทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบแผนหรือความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างของสังคมจริง ๆ เปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งก็ถือว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันแล้ว อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ย่อยนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอแต่ความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างจะยังไม่เปลี่ยนแปลง ไปทั้งนี้เพราะว่าอาจมีความสัมพันธ์ใหม่ที่ถือปฏิบัติเกิดขึ้นมาแทนที่ทำให้สังคมอยู่ในสภาพที่สมดุลเคลื่อนที่ต่อไปได้ นอกจากนี้สังคมที่ไม่มีการติดต่อกับสังคมอื่นแล้วอาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย ทั้งนี้เป็นเพราะยังไม่เห็นตัวอย่างการเปลี่ยนแปลง ไม่เห็นตัวอย่างของสังคมอื่นที่ดีหรือที่แตกต่างไปจากตน การไม่เห็นตัวอย่างมีผลทำให้ไม่มีการแปลงสภาพแวดล้อมดั้งเดิมของตนอีกด้วย และการศึกษาของฉันทิษฐ์ ชามาตย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชนโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า วิถีครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิดได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุขมูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพใหม่ ๆ ในชุมชน ได้แก่ พาณิชยกรรม บริการและรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจากผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการตั้งโรงเรียนใหม่ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีครอบครัวและสังคมนั้น ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจายของวัฒนธรรมและสาธนาฏูปโภค ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบทเกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง และการศึกษาของอรุณ เอื้อสามาลัย (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านดุม อำเภอท่าดุม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ การพนัน หว่ยเถื่อนและมวยโทรมทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น

โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการยึดมั่นในคำสั่งสอนของพุทธศาสนา และวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ทำให้ประชาชนสามารถธำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสทุนนิยมที่เร่งรีบ เร่งคว้นชะง่อนขาดความอ่อนช้อยงดงาม ตามแบบค่านิยมที่ดีงานแบบไทย ๆ

2.3 การเปลี่ยนแปลงไปของค่านิยมความเชื่อ

จากผลการศึกษาที่พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงน้อยมากในเรื่องของความเชื่อและค่านิยมของคนในชุมชนคันโง้ง มีเพียงเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเสียสละและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้มีลดน้อยลงไป สอดคล้องกับการศึกษาของเสรี พงษ์ภิกขุ (2534) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกำลังพัฒนา : ศึกษากรณี บ้านหนองเต่า ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้น มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการขาย การติดต่อซื้อขายระหว่างหมู่บ้านกับเมืองมีมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารทำให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้ค่านิยมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำชีวิตแบบพื้นบ้าน และก่อให้เกิดอาชีพเสริมในหมู่บ้าน ความเชื่อมั่นในประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อเปลี่ยนแปลงไป แต่วัดยังเป็นสถาบันหลักในการยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาของอรุณ เอื้อสามาลย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านดุม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ การพนัน หวายเป็นและมั่วยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต และการศึกษาของสรณา (2547) ศึกษาเรื่อง “วิถีชีวิตและความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ ลาวและกวย: กรณีศึกษา ตำบลหนองฮะและตำบลเสม็ด อำเภอโรงทาน จังหวัด

สุรินทร์” วิถีชีวิตด้านความเชื่อ พบว่า ความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว หมูบ้านคือ เชื่อว่าผีปู่ตาเป็นวิญญาณบรรพบุรุษ ผีแถนเป็นผีที่อยู่บนฟ้า ผีตาแฮกเป็นผีประจำไร่นา ความเชื่อดั้งเดิมกลุ่มชาติพันธุ์หมู่บ้านหนองม้า เชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผีประจำหมู่บ้านและผีประจำเรือน ผีมอเป็นผีประจำเรือน ผีตาแฮกเป็นผีประจำไร่นา ความเชื่อทางพุทธศาสนาทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ เชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ กฎแห่งกรรม บุญบาปส่งผลถึงภพหน้าเหมือนกัน และความเชื่ออื่น ๆ ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์เชื่อในเรื่องสมุนไพรรักษาโรคภัยไข้เจ็บเหมือนกัน โดยแยกแต่ละประเด็น โดยวิถีชีวิตด้านค่านิยมพบว่า ค่านิยมพื้นฐานทางสังคม ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีค่านิยมเหมือนกัน คือการทำความดีเพื่อพ่อแม่เพื่อแผ่ ความสันโดษ ความเสียสละ ความเป็นอยู่ที่พอเพียงและค่านิยมการนับถือบุคคล ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ค่านิยมเหมือนกัน คือนับถือ คนดี นับถือผู้สูงอายุหรืออาวุโส และนับถือผู้มีพระคุณ ส่วนวิถีชีวิตด้านพิธีกรรมประเพณี พบว่า พิธีกรรมประเพณีส่วนบุคคล ทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีพิธีกรรมประเพณีการเกิด การบวช การตาย การแต่งงาน คล้ายคลึงกัน พิธีกรรมประเพณีส่วนรวมทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีพิธีกรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านเหมือนกัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเชื่อที่เกี่ยวกับความดีความชั่ว เรื่องผี ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเชื่อของท้องถิ่นเป็นวิถีความเชื่อแบบไทย ๆ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก จึงมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

2.4 การเปลี่ยนแปลงไปของสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้มีความเปลี่ยนแปลงคือ

2.4.1 มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนไป บางคนที่ทำไร่ก็เปลี่ยนมาเป็นค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่เช่นสินค้าโอท็อปต่าง ๆ บางคนก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ซึ่งประชาชนมีรายได้ต่อหัวเพิ่มขึ้น

2.4.2 มีร้านค้าในชุมชนมากขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า ในชุมชนมีร้านค้าให้ซื้อสินค้าได้หลากหลายมากขึ้น ประชาชนมีโอกาเลือกซื้อสินค้ามากขึ้นจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ทั้งหลาย ชาวไร่บางส่วนสามารถปลูก

พืชได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากมีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรมทั้งปีซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจ

2.4.3 มีเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านเริ่มมีการใช้เงินในการซื้อสินค้า มากกว่าการนำมาแลกเปลี่ยนกันหรือช่วยเหลือกันเหมือนในอดีต มีการใช้เครื่องจักรกลมาทำการเกษตรแทนที่การอาศัยขอแรงระหว่างชาวชุมชนด้วยกัน

จากผลการศึกษาที่พบว่า ความเปลี่ยนแปลงไปของสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไช้ นั้นการดำเนินชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของเศรษฐกิจทุนนิยมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของนักวิชาการหลาย ๆ ท่านที่ทำการศึกษา ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนในด้านผลกระทบเศรษฐกิจของชุมชน โดยส่วนใหญ่จะใช้แนวการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสีย (benefit-cost analysis) ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ที่ใช้ความรู้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่แต่เดิมรัฐใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความจำเป็นของการสร้างเขื่อนมีการถกเถียงถึงผลดีผลเสียมากขึ้นจึงเกิดข้อสงสัยในความถูกต้องของการศึกษาความเหมาะสมของโครงการเช่น การศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2540) ทบทวนวิเคราะห์ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการแก่งเสือเต้นการศึกษาเหล่านี้ ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาความเหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ของหน่วยงานสร้างเขื่อนมีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียทางเศรษฐศาสตร์ที่ผิดพลาด โดยการประเมินผลได้สูงเกินความจริง (overestimate) และชี้ให้เห็นว่า การวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่ออกมาใหม่นั้นล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า กรณีเขื่อนที่ศึกษานั้นไม่คุ้มต่อการลงทุนแนวการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ยังเกิดขึ้นมาท่ามกลางความขัดแย้งเกี่ยวกับการแก้ไขผลกระทบต่อชาวบ้าน ดังเช่น งานศึกษาของ ขวัญใจ อรุณสมบัติ (2538) ที่คำนวณหาขอบเขตของค่าชดเชยประมงในช่วงเวลาระหว่างการก่อสร้างเขื่อนปากมูล โดยการสังเคราะห์ตัวเลขสถิติ แล้วนำมาวิเคราะห์ในบริบทวิชาเศรษฐศาสตร์ในระยะสั้นๆ ด้วยการใช้ทฤษฎีการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจ (opportunity cost) เป็นหลักในการคำนวณ และแบ่งการสูญเสียออกเป็นการสูญเสียรายได้จากการประมงเชิงพาณิชย์ (commercial transaction) และการสูญเสียการบริโภคปลาในครอบครัว (own consumption) เพื่อคำนวณค่าชดเชยที่เป็นธรรม ซึ่งผลที่ออกมาสอดคล้องกับอัตราค่าชดเชยที่ชาวบ้านเรียกร้องให้รัฐจ่ายการศึกษาของขวัญใจ ยังแสดงให้เห็นว่าการศึกษาเพื่อจ่ายค่าชดเชยของภาครัฐที่มอบหมายให้ภาควิชาการจัดการประมง คณะประมง

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2537) ที่ได้คำนวณโดยจัดลำดับหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประมงออกเป็น 5 เขตตามลำดับของระยะทางที่ไกลออกจากเขื่อนลงในแผนที่และให้ค่าชดเชยสัมพันธ์กับระยะทางจากเขื่อน ทำให้ระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ใกล้เขื่อนมีระดับการสูญเสียสูงกว่าผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปนั้นไม่ถูกต้อง โดย ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ได้นำประเด็นการแบ่งเขตดังกล่าว และนำมาหาค่าเฉลี่ยของรายได้ต่อครอบครัว และปริมาณปลาที่จับได้ของแต่ละหมู่บ้านก่อนการสร้างเขื่อนมาสร้างเป็นกราฟเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ว่า มีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างค่าชดเชยกับระยะทางจากเขื่อนหรือไม่ ผลจากการทำแผนที่ (mapping) ระหว่างแผนที่จริงและหมู่บ้านที่ใช้เป็นตัวอย่าง พบว่าระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของแต่ละหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์กับข้ออ้างที่ว่าหมู่บ้านนั้นๆ อยู่ไกลหรือใกล้เขื่อนเป็นระยะทางเท่าใดเลย และรายได้จากการขายปลาของแต่ละหมู่บ้านผันผวนขึ้นลงตลอดลำน้ำมูล ผลการศึกษาดังกล่าวตรงกับที่ชาวบ้านรายงานว่าวิถีชีวิตชาวประมงไม่ผูกติดกับถิ่นที่อยู่อาศัยของตน เพราะชาวบ้านมีการโยกย้ายแหล่งหาปลาอยู่เป็นประจำแล้วแต่ฤดูกาลและการผันแปรของสายน้ำ ไม่มีการผูกขาดแหล่งหาปลาแต่อย่างใด ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าจะมีอะไรที่มีอิทธิพลต่อการประมงของชาวบ้านแล้วหมู่บ้านที่อยู่ใกล้วังปลาที่มีโอกาสที่จะหารายได้สูงกว่าที่อื่นๆ การศึกษานี้จึงเป็นข้อบ่งชี้ที่สำคัญว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนต่อชาวบ้านเป็นเรื่องของลักษณะทางนิเวศวิทยาไม่ใช่เรื่องของระยะทาง เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าการศึกษาของ ขวัญใจ อรุณสมิทธิ จะสอดคล้องกับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน แต่ก็ได้มีการตรึงอัตราผลกระทบให้อยู่ในพิภพที่พอสอดคล้องกับความสามารถเชิงงบประมาณของรัฐ ซึ่งการสร้างหลักเกณฑ์และเงื่อนไขทางวิชาการโดยใช้ความรู้ทางด้านเศรษฐศาสตร์นี้ ขวัญใจ อรุณสมิทธิ อ้างว่าเป็นระบบเพียงพอต่อการใช้เป็นจุดยืนยันในการให้ความเป็นธรรมต่อคู่กรณีคือรัฐกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบการศึกษาของสศส สร้างโศรก ที่เน้นไปที่ชาวบ้านในชุมชนแถบปากมูลที่มองระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านมีระบบเศรษฐกิจแบบการประมง มีการหาปลาขาย มีรายได้จนสามารถสร้างหมู่บ้านขึ้นมาหรือส่งลูกหลานเรียน อีกทั้งยังนำปลาไปแลกข้าวสารกับชุมชนชาวนาที่ห่างไกลออกไป การสร้างเขื่อนจึงกระทบต่อสังคมท้องถิ่นในวงกว้างมิใช่แค่บริเวณเขื่อน ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาของ คำสอน สีชมภู (2531) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม หลังจากการมีไฟฟ้าเข้าสู่ชนบทอีสาน ศึกษากรณีบ้านกำแมด ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ผลการศึกษพบว่าไฟฟ้านอกจากจะใช้เพื่อแสงสว่างและใช้กับเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้านแล้ว ยังจะทำให้ประชาชนมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ซึ่งการมีไฟฟ้าใช้นี้ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพหลักคือการทำนา แต่มีผลต่ออาชีพรองคือร้านค้า ร้านซ่อมเครื่องยนต์และอะไหล่ต่าง ๆ ช่างฝีมือสามารถขายบริการตอนกลางคืนมากขึ้น ในส่วนทรัพย์สินที่ถือครองนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะเครื่องใช้ไฟฟ้า

และการกู้ยืมเงินนั้นก็มีความเพิ่มขึ้นเช่นกันทั้งจำนวนครอบครัวที่ยืมและจำนวนเงินที่ยืม ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น จากการที่มีไฟฟ้าใช้ทำให้สามารถทำความสะอาดบ้านเรือนได้มากขึ้นในเวลากลางคืน สามารถรับฟังข้อมูลข่าวสารจากหอกระจายเสียงของหมู่บ้าน ชาวบ้านรับประทานอาหารเช้าเร็วขึ้นเพราะจะไปชมละครโทรทัศน์ในตอนกลางคืน อีกทั้งนำเรื่องต่าง ๆ ที่รับทราบมาคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน ประชาชนมีอาชีพรอมมากขึ้น และการศึกษาของเสรีพงษ์ภิญโญ (2534) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกำลังพัฒนา: ศึกษากรณี บ้านหนองเต่า ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้น มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการขาย การติดต่อซื้อขายระหว่างหมู่บ้านกับเมืองมีมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารทำให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้ค่านิยมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำชีวิตแบบพื้นบ้าน และก่อให้เกิดอาชีพเสริมในหมู่บ้าน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นพบว่า การพึ่งพาในระบบเครือญาติมีน้อยลง ความเชื่อมั่นในประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อเปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมในการบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกและการบันเทิงแบบสังคมเมือง ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจนั้น ในชุมชนมีถนน ไฟฟ้า คลองส่งน้ำชลประทาน ทำให้การติดต่อสื่อสารและการทำการเกษตรต่าง ๆ สะดวกมากยิ่งขึ้น และการศึกษาของ ฉันทิษฐ์ ชามาตย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชนโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่าวิถีครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิดได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุขมูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพใหม่ ๆ ในชุมชนได้แก่ พาณิชยกรรม บริการและรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจากผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการตั้งโรงเรียนใหม่ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีครอบครัวและสังคมนั้น ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจายของวัฒนธรรมและสาหรณูปโลก ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบทเกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง และการศึกษาของ อรุณ เอื้อสามาลย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านดุม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและ

ภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่การพนัน หวยเถื่อนและมวยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้ทางวัฒนธรรมนั้นมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลง ยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต และการศึกษาของ จักรเพชร เคลือบสูงเนิน (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อการผลิตทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านดงจีเหล็ก อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ด้านโครงสร้างและบริบทชุมชน ได้แก่สถาบันครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยว จำนวนแรงงานในครอบครัวลดลง เกษตรกรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดของพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เกษตรกรส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนจากระบบเครือญาติกลายเป็นระบบธุรกิจ กลายเป็นกลุ่มเกษตรกรมีความช่วยเหลือกันในเรื่องเครื่องมือทุนแรง ทำให้ผลผลิตมากขึ้น เกษตรกรมีความเชื่อในจารีตประเพณี วัฒนธรรมลดน้อยลงไป สนใจกับการประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ นั้นพบว่าเกษตรกรมีทุนเพิ่มขึ้นจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมและมีรายได้สูงขึ้น ส่วนผลกระทบด้านข้อมูลข่าวสารนั้นพบว่าเกษตรกรสามารถรับข่าวสาร ได้มากขึ้นทำให้เลือกการผลิตได้อย่างเหมาะสม ใช้พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้ผลผลิตดีมีคุณภาพ มีการเลือกใช้เครื่องมือทุนแรงเพื่อการประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย และการศึกษาของนัฐยา แคล้อย (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนภูผาสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเพียง 4 ด้าน ได้แก่ ลักษณะอาชีพในชุมชน แหล่งเงินทุน แหล่งซื้อปุ๋ยและรายจ่ายในครัวเรือน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม มีการเปลี่ยนแปลง 5 ด้านคือ บทบาทของสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน จำนวนกลุ่มและองค์กร สัมพันธภาพของกลุ่มและองค์กร ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านคือ บทบาทของวัด ความเชื่อและการปฏิบัติตามคำสอน ประเพณีของคนในชุมชน และประเพณีของท้องถิ่น ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้ประชาชนมีโอกาส มีความหวังในการสร้างอาชีพใหม่ ๆ ชุมชนทำให้คนในชุมชนรู้สึกจะต้องเตรียมรับกับโอกาสที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้น จนส่งผลให้มีการลงทุนในชุมชนเพิ่มขึ้น มีการค้าขายเพิ่มขึ้น เพราะ

เล็งเห็นว่าเศรษฐกิจของชุมชนจะเจริญเติบโตต่อเนื่อง และภาวะการประกอบอาชีพมีความมั่นคงมากขึ้น เมื่อมีน้ำอย่างเพียงพอในการดำรงชีพและการทำการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ต่อไป